

Faculteit der Letteren

Geschiedenis en Actualiteit

Studiejaar 2019-2020

31 augustus 2020

***De Nederlandse Universiteit en de Duitse
wetenschap na de Tweede Wereldoorlog.***

***De Duitse wetenschap en Duitsland als wetenschappelijke partner
van de Nederlandse academische gemeenschap tussen 1945-1985.***

Ruben Kruijs

S4731271

Masterscriptie

Begeleider: dr. Jan Brabers

Door ongelukkige omstandigheden, waaronder de coronacrisis, zijn er tijdens dit onderzoek moeilijkheden geweest bij het bereiken van bronnen en het uitvoeren van het originele onderzoeksplan. Om deze reden is het onderzoeksplan aangepast om ondanks de beperkte mogelijkheden een interessante scriptie te schrijven. Hiervoor een kort woord van dank voor mijn begeleider, dr. Jan Brabers, voor de fijne begeleiding en voor het steunen van het alternatieve plan.

Inhoud

1. Introductie	4
2. Status Quaestionis	5
3. Methode en bronnen.....	8
4. De relatie tussen Nederland en Duitsland	9
Het einde van de Tweede Wereldoorlog.....	9
Operatie Black Tulip.....	10
Annexatie.....	11
Nederland en Europa na de oorlog.....	12
Een partner uit noodzaak	13
5. Wat is de universiteit?	14
6. ‘Binnen’ de universiteit	16
Strijd tegen de boycot na de Eerste Wereldoorlog.....	17
De boycot na de Tweede Wereldoorlog.....	19
Helmuth Plessner	22
7. ‘Buiten’ de universiteit	25
Culturele betrekkingen door organisaties	25
De culturele overeenkomst	27
Een kindverdrag van de culturele overeenkomst	30
De Goethe medaille	31
Cornelis Soeteman.....	32
Herman Meyer.....	33
Jan Aler	33
Jacobus Drewes	34
Hermann von der Dunk	34
Pogingen tot herstel van relaties	35
8. Duitsland op de Radboud Universiteit Nijmegen.....	35
9. Concluderende woorden.....	38
Bibliografie.....	41
Literatuur	41
Bronnen	42
Culturele overeenkomsten	42
Jaarboeken van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en levensberichten.	42
Websites.....	42
Kranten	43

1. Introductie

De relatie tussen Nederland en Duitsland is een uiterst belangrijke relatie. Het grote buurland heeft altijd al een belangrijke rol gespeeld voor het kleine Nederland, ook in tijden waarin dit liever niet zo werd gezien. Op de eerste twee jaren na de Eerste Wereldoorlog na was Duitsland de gehele twintigste eeuw de belangrijkste handelspartner van Nederland.¹ Deze handel met de Bondsrepubliek werd na de Tweede Wereldoorlog zelfs nog intensiever dan het voor de oorlog was. Ondanks dat de relatie niet altijd even goed was, met de Duitse bezetting van Nederland en de anti-Duitse sentimenten in Nederland tijdens de naoorlogse jaren als duidelijk dieptepunt, lijkt de relatie tussen de twee landen nu in goede staat te zijn. Niet alleen op politiek vlak, maar ook op economisch en sociaal vlak kunnen de twee burens prima overweg.² Volgens historicus Jacco Pekelder zouden Nederland en Duitsland zelfs “beste vrienden” geworden zijn.³ Nieuwskoppen zoals “Betrekkingen Nederland-Duitsland niet eerder zo goed” in juni 2020 lijken dit beeld te bevestigen.⁴ Ook nu Nederland haar 75-jarige vrijheid viert lijkt de rol van Duitsland hierin veranderd. Hoewel de festiviteit voorheen vooral om bevrijding ging en dit voornamelijk een Nederlands feest was, is het thema meer naar ‘vrijheid’ geschoven en is ook Duitsland welkom op dit feest. Zo zouden dit jaar acht Achterhoekse en vijf Duitse buurgemeenten hun handen ineen slaan om grensoverschrijdend, samen de vrijheid te herdenken en te vieren.⁵ Hoewel de viering van 75 jaar vrijheid anders is verlopen vanwege het coronavirus, blijft de intentie een mooi voorbeeld van de veranderde relatie. Het beeld dat Nederlanders en Duitsers van elkaar hebben is in tegenstelling tot vlak na de oorlog erg positief.⁶ Ook op wetenschappelijk vlak is er inmiddels veel samenwerking en interactie tussen de landen. Volgens de Nederlandse organisatie voor internationalisering in onderwijs is komen de meeste buitenlandse studenten in Nederland uit Duitsland.⁷ In het studiejaar 2018-2019 waren dit 22.125 studenten. Dit is een groot verschil met het op een na grootste land van herkomst van buitenlandse studenten, China, waar 4.750 studenten vandaan kwamen. Ook op andere manieren is de samenwerking te merken. Op de Radboud universiteit te Nijmegen kunnen studenten sinds 1990 de binationale masterspecialisatie Nederland-

¹ J. Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten: De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995*. (Den Haag 1997) 50.

² Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/16760/staat-van-duitsland-duits-nederlandse-relatie> (geraadpleegd 8 juni 2020).

³ J. Pekelder, *Nieuw nabuurschap: Nederland en Duitsland na de val van de muur* (Amsterdam 2014) 9.

⁴ NOS, <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2100666-betrekkingen-nederland-duitsland-niet-eerder-zo-goed.html> (geraadpleegd 8 juni 2020).

⁵ De Gelderlander, <https://www.gelderlander.nl/doetinchem/achterhoek-en-duitse-buurgemeenten-herdenken-samen-75-jaar-vrijheid-in-2020~ad59cbcf/> (geraadpleegd 8 juni 2020).

⁶ Pekelder, *Nieuw nabuurschap*, 9.

⁷ Nuffic, <https://www.nuffic.nl/actueel/nuffic-publiceert-nieuwe-cijfers-internationale-studenten/> (geraadpleegd 11 augustus, 2020)

Duitsland studies volgen.⁸ Deze studie is een samenwerking met de universiteit van Münster en kan in beide landen gevolgd worden. De opleiding geeft een diploma dat geldig is in beide landen. Hier leren studenten over cultuur, literatuur, geschiedenis, communicatie, economie, sociale en politieke wetenschappen. Van studenten uit beide landen wordt verwacht dat zij twee semesters in het andere land doorbrengen. Dit is slechts een voorbeeld van de academische relatie van vandaag de dag. Hoewel de oorlog en het negatieve Duitslandbeeld nu misschien ver weg lijken, is dit beeld niet zomaar veranderd naar het vriendelijke en positieve beeld dat wij nu hebben.

2. Status Quaestionis

Er is al veel onderzoek gedaan naar het Duitslandbeeld in Nederland en de ontwikkeling hiervan. Veel verschillende aspecten van de relatie tussen de twee landen zijn aan bod gekomen. Zo is er gekeken naar economie, politiek, opiniepeilingen, kranten, literatuur en films. Zelfs de invloed van voetbal op het Nederlandse Duitslandbeeld is geanalyseerd aan de hand van belangrijke wedstrijden en de rivaliteit tussen de twee landen.⁹ Met zijn proefschrift *West-Duitsland: partner uit noodzaak, Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* analyseerde Friso Wielenga de Nederlands-Duitse betrekkingen vanaf de oprichting van de Bondrepubliek Duitsland tot mei 1955.¹⁰ Hieruit blijkt niet alleen dat tien jaar na de bevrijding Duitsland weer de belangrijkste handelspartner was van Nederland, ook werd de belangrijke rol van de Bondsrepubliek op het gebied van veiligheid in het westen, bijvoorbeeld door middel van de Duitse herbewapening, geaccepteerd door de Nederlandse politiek en de Nederlandse bevolking. Voor een relatie op cultureel gebied was Nederland echter nog niet klaar. Friso Wielenga en Jürgen Hess onderzochten met *Duitsland en de Nederlandse Pers. Altijd al een probleem?* het Duitslandbeeld in de Volkskrant, Telegraaf en het NRC Handelsblad.¹¹ Wielenga schreef ook over de soms moeizame relatie tussen Nederland en Duitsland in *Van Vijand tot Bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945* en concludeert dat Nederland zijn negatieve opstelling jegens Duitsland na de oorlog uit noodzaak moest veranderen omdat samenwerking van groot belang was.¹² Toch bleef de Nederland-Duitse relatie een spanningsveld.

⁸ Radboud Universiteit, <https://www.ru.nl/opleidingen/master/nederland-duitsland-studies/> (geraadpleegd 10 juni 2020).

⁹ Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/2984/nederland-duitsland-alles-ist-vorbei> (geraadpleegd 10 juni 2020).

¹⁰ F. Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955*. (Utrecht 1989).

¹¹ J. Hess en F. Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980* (Den Haag, 1982).

¹² F. Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945*. (Amsterdam 1999).

Ook Jacco Pekelder hield zich bezig met het Duitslandbeeld en schreef *Nieuw Nabuurschap: Nederland en Duitsland na de val van de muur*.¹³ Pekelder ziet dat sinds halverwege de jaren negentig, beleidsmakers en overheden opvallende initiatieven ontplooiën om een positiever beeld van Duitsland neer te zetten in Nederland en de relatie te verbeteren tussen de twee landen.¹⁴ Dit leidde bijvoorbeeld tot de oprichting van het Duitsland Instituut Amsterdam, het ontstaan van grensoverschrijdende netwerken en verschillende staatsbezoeken vanuit beide landen.¹⁵ Deze maatregelen vormden zo een heuse campagne ondanks ze vrijwel niet centraal georganiseerd waren. Deze campagne kwam deels na aanleiding van de resultaten van de Clingendael-enquête van 1993, waaruit bleek dat de meerderheid van Nederlandse jongeren een negatief Duitslandbeeld had. 56% van de jongeren oordeelde negatief over Duitsland en 46% zag Duitsland als oorlogszuchtig, 71% zag de Duitsers als overheersend. Ook bleek dat jongeren met weinig kennis over Duitsland negatiever waren dan jongeren die wel enige kennis hadden van het land.¹⁶ Het vergroten van de kennis over het land onder het Nederlandse publiek zou dan dus ook de perceptie van Duitsland kunnen verbeteren. De campagne die volgde ziet Pekelder echter niet als de echte oorzaak van het omgeslagen Duitslandbeeld. Hij wijst op de verandering van het Nederlandse zelfbeeld in de relatie met Duitsland als oorzaak van deze omslag die in de tweede helft van de jaren 90 plaatsvond.¹⁷ Hanco Jürgens komt op een vergelijkbare conclusie in zijn werk *Na de val. Nederland na 1989*.¹⁸

Al voor deze omslag in het Duitslandbeeld in de jaren negentig, was een omslag op wetenschappelijk gebied al in de jaren tachtig op gang gekomen, laat historicus Jan Rupp zien. In zijn werk *Van oude en nieuwe universiteiten. De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995* stelt Rupp dat Nederland de Duitse wetenschap tussen 1945 en 1985 onofficieel heeft geboycot.¹⁹ De Duitse wetenschap werd volgens Rupp in deze periode namelijk gemeden door de Nederlandse universiteiten. Het werk van Rupp is vooral gericht op de universiteit en gebruikt voornamelijk statistieken uit universiteitsarchieven, archieven van beursprogramma's en jaarverslagen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk

¹³ Pekelder, *Nieuw nabuurschap*.

¹⁴ Thijs Krijn, 'Pekelder, Jacco, Nieuw nabuurschap. Nederland en Duitsland na de val van de muur', *BMGN - Low Countries Historical Review* 3 (2015) 130.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ "Twintig jaar onderzoeken naar het Duitslandbeeld." Duitsland Instituut. <https://duitslandinstituut.nl/artikel/2981/twintig-jaar-onderzoeken-naar-het-duitslandbeeld>

¹⁷ Thijs Krijn, 'Pekelder, Jacco, Nieuw nabuurschap. Nederland en Duitsland na de val van de muur', 130.

¹⁸ H. Jürgens, *Na de val: Nederland na 1989* (Nijmegen 2014).

¹⁹ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 50.

Onderzoek. Wielenga zag in zijn proefschrift *West-Duitsland: partner uit noodzaak, Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* echter dat een groep intellectuelen al snel na de oorlog begon om wetenschappelijke en culturele contacten met Duitsland te herstellen en verbeteren.²⁰ De werken van Rupp en Wielenga zijn echter niet nog eerder in samenhang bestudeerd om hun bevindingen te verbinden, waardoor de rol van de universiteit in de relatie tussen Nederland en Duitsland nog niet geheel onderzocht is. Rupp laat de individuele geleerden buiten beschouwing door op universiteitsgegevens te focussen en Wielenga benoemt een ander perspectief maar gaat er niet erg diep op in en is daarnaast ook niet gefocust op de universiteit.

Het Duitslandbeeld in Nederland en de relatie tussen Nederland en Duitsland hebben dus al veel aandacht gehad, maar toch is er ruimte voor uitbreiding in deze literatuur. Er is namelijk minder aandacht geweest voor de wetenschappelijke relatie tussen Nederland en Duitsland dan de economische relatie of de mening van de Nederlandse bevolking over Duitsland. De rol van de universiteit verdient meer aandacht vanwege haar positie in de samenleving en de invloed die de academische gemeenschap kan hebben op de maatschappij. Daarnaast is het belangrijk om uit te zoeken waarom de Nederlands-Duitse betrekkingen op vele gebieden normaliseerde maar dit op cultureel en wetenschappelijk gebied achterliep. Ook de periode kort na de oorlog verdient hierbij aandacht, omdat de bezetting nog vers in ieders geheugen zat en het anti-Duitslandsentiment sterk was. Tegelijkertijd was dit een periode waar men aan de toekomst moest denken en hiervoor was samenwerking met Duitsland een vereiste.

Dit onderzoek zal daarom uitbreiden op de literatuur over de relatie tussen Nederland en Duitsland door het te combineren met universiteitsgeschiedenis. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: “Hoe ontwikkelde Duitsland als partner op wetenschappelijk gebied op Nederlandse universiteiten na de 2e Wereldoorlog tussen 1945 en 1985.” Door deze vraag te beantwoorden wordt er een nieuw perspectief geboden dat aantoont hoe de relatie met Duitsland vanuit Nederlandse universiteiten en de academische gemeenschap is ontwikkeld. Dit kan vergeleken worden met het bestaande onderzoek naar het Nederlandse publiek om te kijken of de universiteit met het publiek overeen kwam of afweek van hun positie. Dit onderzoek oogt een completer beeld van de relatie tussen de Nederlandse universiteit en Duitsland te schetsen door niet alleen binnen de universiteit in strikte zin te kijken, maar door ook naar activiteiten van academici buiten de universiteit als instelling te kijken.

²⁰ Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak*, 363-364.

3. Methode en bronnen

Om de hoofdvraag, “Hoe ontwikkelde Duitsland als partner op wetenschappelijk gebied op Nederlandse universiteiten na de 2e Wereldoorlog tussen 1945 en 1985” te beantwoorden zullen enkele deelvragen behandeld worden. Hoe zag het Duitslandbeeld er voor de Tweede Wereldoorlog uit op Nederlandse universiteiten? Hoe taboe was de Duitse wetenschap en Duitsland als wetenschappelijke partner na de oorlog onder Nederlandse universiteiten? Hoe kregen Duitsland en de Duitse wetenschap na de Tweede Wereldoorlog een plaats op de Nederlandse universiteiten? Wijkt de plaats van Duitsland op de Nederlandse universiteit af van de plaats van Duitsland in de Nederlandse publieke opinie? Wie, welke organisaties en personen, probeerden er wetenschappelijke contacten te leggen met Duitsland?

Om deze vragen te beantwoorden en een beter inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het Duitslandbeeld en de relatie tussen Nederland en Duitsland, zal in deze scriptie gekeken worden naar de relatie tussen de Nederlandse universiteit en Duitsland na de Tweede Wereldoorlog aan de hand van literatuuronderzoek en digitaal bereikbare bronnen. Hoewel oorspronkelijk het plan was om archiefbronnen te analyseren, was dit niet mogelijk door de huidige coronacrisis. In plaats daarvan worden bronnen gebruikt die ook in literatuur worden aangehaald in de vorm van bijvoorbeeld tabellen uit de jaarboeken van het KNAW. Ook het bezoeken van bibliotheken was door de situatie niet mogelijk, waardoor alleen literatuur gebruikt kon worden die al in mijn bezit, online aan te schaffen, of digitaal beschikbaar was. Naast primaire bronnen die in de literatuur worden behandeld kijkt dit onderzoek ook naar jaarboeken van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, relevante krantenartikelen en twee culturele verdragen tussen Nederland en Duitsland. Ook relevante websites en bestanden van bijvoorbeeld het Goethe Instituut worden geraadpleegd.

Vanwege de coronacrisis en het gebrek aan archiefbronnen is het onderzoek bovendien breder geworden dan aanvankelijk gepland. Er kan bijvoorbeeld minder diep worden ingegaan op de verschillen tussen universiteiten. Hierdoor heeft het onderzoek wellicht minder diepgang, maar biedt het met name een overzicht van de grote lijnen en ontwikkelingen. Zo kan dit onderzoek bijvoorbeeld als vertrekpunt dienen voor vervolgonderzoek.

De huidige literatuur over de Nederland-Duitsland relatie en de Nederlandse universiteitsgeschiedenis zal worden geanalyseerd om een nieuw perspectief te bieden. De bestaande literatuur wordt aangevuld door de universiteit in een bredere zin te behandelen en

dus ook naar activiteit van academici te kijken buiten de muren van de universiteit. Veel academici die worden besproken zijn afkomstig van de lijst van geleerden die een Goethe-medaille hebben ontvangen. Dit zijn academici die veel hebben bijgedragen aan de relatie tussen Nederland en Duitsland en zijn daarom interessant om in beschouwing te nemen.

De opbouw van dit onderzoek wordt nu kort toegelicht . Eerst wordt de relatie tussen Nederland en Duitsland na de oorlog beschreven worden om te laten zien hoe Nederlandse burgers en de Nederlandse politiek tegenover Duitsland stonden. Daarna wordt ‘de universiteit’ gedefinieerd om de relevantie van de universiteit in de brede zin duidelijk te maken. Hierna wordt ingegaan op Duitsland “binnen” de universiteit als instituut en Duitsland “buiten” de universiteit als instituut. Dit zijn beide belangrijke en toch verschillende kanten om te onderzoeken, zoals later aangetoond zal worden. De eerste officiële culturele overeenkomst tussen Nederland en Duitsland na de Tweede Wereldoorlog, de Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland, 's-Gravenhage, 27-04-1961, en het kindverdrag dat voortvloeide uit deze overeenkomst worden geanalyseerd. Daarbij wordt gekeken of deze afspraken daadwerkelijk bereikten wat ze moesten bereiken. Er wordt ook kort gekeken naar de Radboud Universiteit Nijmegen als casus, vanwege de doorbraken die de universiteit op het gebied van samenwerking met Duitsland maakte. De scriptie zal eindigen met een conclusie en aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

4. De relatie tussen Nederland en Duitsland

Om de situatie te schetsen en de houding van de Nederlandse universiteit te kunnen vergelijken met het Nederlandse volk is het belangrijk eerst naar de houding van het volk te kijken. Hiervoor wordt gekeken naar de mening van het volk en naar het controversiële beleid van Nederland tegenover Duitsland. Dit beleid laat zien dat Nederland na de oorlog erg worstelde met het opstellen van een coherent beleid waarin zij samen zouden werken met Duitsland omdat Nederland bepaalde wensen vanuit wraakgevoelens en ressentimenten niet los kon laten.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog

Door de oorlog was Nederland geplunderd, arm en in de slechtste staat van alle West-Europese landen die onder Duitse bezetting waren geweest.²¹ Nu de oorlog voorbij was moesten Nederland en Europa een manier vinden om verder te gaan, te herstellen en om met

²¹ F. Wielenga, *De Duitse buur. Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995*. (Den Haag 1996) 6.

Duitsland om te gaan. Nederland had hierin haar eigen ideeën, los van de geallieerde mogelijkheden. Deze plannen die Nederland bedacht geven een goede inkijk in de Nederlandse opinie over Duitsland. Nederland wist dat het van groot belang was om de relatie met Duitsland te herstellen en samen verder te gaan, maar toch waren de jaren na de oorlog gekarakteriseerd door een combinatie van verschillende interesses en gevoelens die het vrijwel onmogelijk maakte om een consistent beleid te voeren tegenover Duitsland.²² Hierbij stonden haatgevoelens jegens Duitsland en de wens om Duitsland te straffen, klein te houden en verantwoordelijk te houden voor reparatiekosten tegenover de noodzaak om samen te werken met Duitsland.²³

In 1947, twee jaar na de bevrijding van Nederland, zag volgens enquêtes 53 procent van de Nederlandse bevolking het Duitse volk als een onvriendelijk volk.²⁴ Het enige land dat nog negatiever was over Duitsland dan Nederland was Frankrijk, waar 56 procent van het volk het Duitse volk als onvriendelijk beschouwde. Dat het Nederlandse volk afkeer had voor Duitsland bleek niet alleen uit deze statistieken, maar ook uit het politieke beleid van Nederland in de jaren na de oorlog.

Operatie Black Tulip

In 1945 begon Nederland met Operatie Black Tulip, een plan waarbij Duitsers die in Nederland woonden het land uit gezet moesten worden om terug naar Duitsland te gaan. Onder deze Duitsers die weg moesten vielen ook Duitsers die al tientallen jaren woonachtig waren in Nederland. Enkele Duitsers die door dit plan moesten verhuizen woonden dus al lang voor de Eerste Wereldoorlog in Nederland. Het plan zou in totaal ongeveer 120.000 Duitsers betrekken die in Nederland woonden.²⁵ Het plan werd enkele keren aangepast, zo werden er later in 1945 richtlijnen gesteld waardoor een uitzondering gold voor Duitsers die al voor 1940 woonachtig waren in Nederland en aangetoond hadden dat zij een vriend van Nederland waren, door bijvoorbeeld deel te nemen aan het verzet tegen de Nazi's.

Begin 1946 werd het duidelijk dat de geallieerden het niet eens waren met het idee van Nederland.²⁶ Ondanks dat de geallieerden zich uitspraken tegen het plan, begon Operatie Black Tulip op 11 september 1946 in Amsterdam.

²² Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 39.

²³ Ibidem 21.

²⁴ B. Müller en F. Wielenga, *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster, 1995) 107.

²⁵ Wielenga, *De Duitse Buur*, 12.

²⁶ Ibidem, 13.

Operatie Black Tulip kreeg met de tijd steeds meer weerstand. Tussen 1947 en 1948 kwam er een verandering in de publieke en politieke opinie met betrekking tot Operatie Black Tulip. Dit kwam doordat Europa nieuwe vormen aannam en in twee blokken verdeeld werd, West en Oost. Nederland en de rest van West-Europa zouden met de hulp van de Verenigde Staten kunnen herstellen en weer kunnen bloeien. West-Duitsland zou hierin een belangrijke handelspartner van Nederland kunnen worden. Nederland zag in dat voor dit kon gebeuren, de relatie met West-Duitsland moest verbeteren. Om de relatie te verbeteren, moest Nederland het controversiële beleid dus laten varen. Eind 1948 werd het beleid stop gezet. Door Operatie Black Tulip waren uiteindelijk 3.691 Duitsers uitgezet en waren er daarnaast tientallen op eigen initiatief vertrokken.²⁷

Annexatie

Operatie Black Tulip was niet het enige controversiële plan dat de Nederlandse mening over Duitsland goed laat zien. Zo waren er ook plannen om Duits grondgebied te annexeren. Van Kleffens, de minister van Buitenlandse Zaken, pleitte in 1944 in een artikel in de *Foreign Affairs* voor annexatie van Duits grondgebied.²⁸ Het idee was om 10.000 vierkante kilometer van Duits grondgebied te annexeren om te compenseren voor de schade van de oorlog.²⁹

Volgens enquêtes was 45 procent van de Nederlandse bevolking voor de annexatie van Duits grondgebied.³⁰ De geallieerden daarentegen waren geen voorstander van het idee. De focus van de geallieerden lag bij het herstellen van de economie van West-Duitsland.³¹ Nederland moest het annexatieplan zoals het stond laten varen en moest in plaats van de grote eisen een veel kleinere claim doen. 23 april 1949 werd deze claim gerealiseerd en kreeg Nederland een kleine grenscorrectie waarbij het land 69 vierkante kilometer rijker werd. In dit gebied woonde ongeveer 10.000 Duitsers.³²

In de volgende jaren bleef West-Duitsland pogingen doen om het geannexeerde gebied terug te krijgen, maar Nederland bleef zich vasthouden aan het gebied om het als handelsmiddel te gebruiken om West-Duitsland over te halen om compensatiegeld te betalen. Deze situatie zorgde voor spanning die de relatie tussen de twee landen niet veel goeds deed. De West-Duitse autoriteiten zagen de annexatie als het grootste probleem in de relatie tussen de twee

²⁷ Ibidem, 17.

²⁸ Wielenga, *De Duitse buur*, 17.

²⁹ J. Brinkman, *Grote Gedachten, Kleine Correcties*, Over de impact van de Nederlandse annexatie van 1949-1963. (Bachelorscriptie Geschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen 2016) 15.

³⁰ Wielenga, *De Duitse buur*, 19.

³¹ Brinkman, *Grote gedachten, kleine correcties*, 16.

³² Ibidem, 17.

landen.³³ De Nederlandse regering realiseerde zich ook dat de annexatie een pijnlijk punt bleef in de relatie met West-Duitsland en begon in 1957 te onderhandelen over de voorwaarden waarop het land teruggegeven zou worden aan West-Duitsland. Op 7 mei 1963 was er eindelijk een overeenkomst tussen de twee landen, er werd besloten dat Duitsland 275 miljoen Duitse Marks zou betalen in ruil voor het geannexeerde gebied.³⁴ Onder de Nederlandse bevolking voelde dit alsnog als een verlies, maar het was een stap in de goede richting met betrekking tot het herstellen van de relatie met Duitsland. Het was dan ook niet mogelijk geweest om de relatie te herstellen zonder het geannexeerde land terug te geven.³⁵

Nederland en Europa na de oorlog

Na de oorlog kwamen er verschillende veranderingen in Europa. Niet alleen werd Duitsland opgedeeld in bezettingszones, Europa veranderde compleet. West-Europa was bevrijd onder Amerikaanse leiding en Oost-Europa door de Sovjet-Unie.³⁶ De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie namen de rol van leidinggevende mogendheden over en veranderde zo de machtsverhoudingen compleet. De eerste twee jaren na de oorlog kwamen er al snel problemen in de relatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, maar er was nog geen sprake van vijandige allianties of een zichtbare nieuwe machtsstructuur in de wereld in de vorm van een bipolaire wereldorde.³⁷ In de jaren 1947-1948 werd duidelijk dat er een tweeverdeling plaatsvond met de komst van het IJzeren Gordijn. Deze vormde een duidelijke scheiding tussen de twee grootmachten. Beide kanten hadden verschillende en tegenstrijdige doelen. Het streven naar een doel en het behalen van een doel van de een werd dan ook als een bedreiging ervaren door de ander.³⁸

Beide grootmachten waren bezorgd om de invloed van de ander en probeerden zelf hun invloed te vergroten zonder militaire acties. Zo ontstond bijvoorbeeld het Marshallplan van 5 juni 1947, waarbij de Verenigde Staten hulp verleende om de economie van Europa te herstellen. Dit plan werd voorgesteld aan alle Europese landen, niet alleen West-Europese. Het was dan ook een poging om de invloed van de Verenigde Staten te vergroten en meer invloed te vergaren dan de Sovjet-Unie. Ondanks dat het plan ook beschikbaar was voor landen in Oost-Europa, zou de Sovjet-Unie hier een stokje voor steken door druk uit te voeren op deze landen. Hierdoor raakte Europa nog meer verdeeld dan tevoren. De reactie van de

³³ Brinkman, *Grote gedachten, kleine correcties*, 29.

³⁴ *Ibidem*, 27.

³⁵ K. Bischofs, *Selfkant – Grenzland*, (Selfkant 1974) 87.

³⁶ D. Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*. (Zesde druk; Houten 2016) 110.

³⁷ *Ibidem*, 111.

³⁸ P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. (London 2017) 374.

Sovjet-Unie op het Marshallplan was echter ook een reactie op de Trumandoctrine van de Verenigde Staten. Met dit beleid dat 12 maart 1947 geïntroduceerd werd, probeerde de Verenigde Staten de dreiging van de Sovjet-Unie in te houden.

De veranderde machtsverhoudingen en de duidelijke deling tussen Oost en West hadden impact op alle landen. Landen zoals Nederland moesten nu opnieuw nadenken over hun plek en status in deze nieuwe bipolaire wereld en hun beleid aanpassen aan deze nieuwe positie. De Koude Oorlog en de spanningen tussen Oost en West had verschillende gevolgen voor Nederland. Nederland moest accepteren dat het zijn eigen economische belangen niet alleen kon beschermen, maar de hulp nodig had van andere landen.³⁹ Ook het Marshallplan gaf Nederland stimulatie om het beleid aan te passen door een nieuwe houding tegenover Duitsland aan te nemen.

Door de veranderingen op internationaal niveau werd Nederland gedwongen om tussen 1948 en 1952 hun beleid aan te passen, met name op het gebied van Duitsland, economische integratie en defensie, om deel te kunnen nemen aan een nieuw West-Europa.⁴⁰ De veranderde machtsstructuur had niet alleen impact op het beleid van Nederland, maar ook op de mening van Nederlanders over andere landen, blijkt uit enquêtes. Waar voorheen 53 procent van de Nederlanders in 1947 het Duitse volk als “onvriendelijk” zag en waarbij 36 procent van de Nederlanders de Duitsers als het meest onvriendelijke volk zagen, verbeterde deze cijfers al snel in het voordeel van Duitsland.⁴¹ Toen er in 1949 werd gevraagd wat Duitsland in de toekomst moest worden, gaf 12 procent van de Nederlanders aan dat het een sterke natie moest worden, 43 procent wilde dat Duitsland weer sterker ging worden dan het op dat moment was, maar niet al te sterk en 32 procent zag graag dat Duitsland een zwakke natie bleef, de overige 13 procent had geen mening.⁴² In november 1953 vond slechts 17 procent van de Nederlanders het Duitse volk “onvriendelijk” terwijl 54 procent van de Nederlanders zelfs aangaven Duitsers als “vriendelijk” te zien.⁴³ Deze cijfers laten zien dat het Nederlandse beeld van Duitsers in korte tijd al snel positiever werd.

Een partner uit noodzaak

Het annexatievraagstuk en Operatie Black Tulip tonen aan dat Nederland er na de Tweede Wereldoorlog erg veel moeite mee had om een coherent beleid neer te zetten tegenover

³⁹ Hellema, *Nederland in de wereld*, 142.

⁴⁰ Ibidem, 174.

⁴¹ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 292-293.

⁴² Ibidem, 294.

⁴³ Ibidem, 293.

Duitsland. In vijf jaar na de oorlog veranderde er al veel aan de opstelling van Nederland tegenover het buurland. Hoewel Nederlanders eerst gedreven waren om Duitsers te laten boeten, veranderden de plannen omdat ze accepteerden dat West-Duitsland een belangrijk deel van een nieuw West-Europa zou worden op politiek en economisch vlak. Om dit goed te laten werken en deel te worden van dit nieuwe West-Europa moesten ze bepaalde wensen en wrokken laten gaan omdat deze in de weg stonden van een goede relatie met het nieuwe West-Duitsland. Een belangrijk moment in deze verandering van de opstelling tegenover Duitsland was de Zesmogendhedenconferentie in Londen, 1948. Hier werd duidelijk wat de gedeelde interesses waren van de landen. Hierop ging Nederland het voorbeeld van Groot-Brittannië en de Verenigde Staten volgen door hun door de oorlog gemotiveerde eisen op te geven in ruil voor voordelen op de lange termijn, namelijk een goede relatie met een belangrijke handelspartner en deelname in het nieuwe West-Europa. Deze omkeer in de omgang met Duitsland was vrij makkelijk geaccepteerd door het Nederlandse volk omdat Nederland ook te maken had met economische problemen en omdat nieuwe dreigingen steeds duidelijker werden naarmate Europa zich verdeelde in een West- en Oostblok. Deze verdeling en het Marshall Plan van 1947 lieten zien dat economisch herstel, veiligheid en politieke samenwerking in een West-Europees en Atlantische relatie plaats gingen vinden. Tijdens het vormen van West en Oost bleek dus dat Nederland zich moest aanpassen. Dit betekende dat de voormalige vijand een partner uit noodzaak werd.⁴⁴ Hoewel economische betrekkingen en betrekkingen rond veiligheid snel normaliseerde, bleven de culturele en wetenschappelijke betrekkingen achter.

5. Wat is de universiteit?

Wanneer de universiteit wordt besproken is het belangrijk om duidelijk te maken wat hier precies mee bedoeld wordt. De simpele definitie zou zijn dat een universiteit een instelling is waar wetenschappelijk onderwijs wordt gegeven door docenten die daarnaast ook actief zijn in het wetenschappelijk onderzoek, en die dat door laten werken in het onderwijs.⁴⁵ Als men van deze betekenis uitgaat blijkt al dat de universiteit invloedrijk is. Bijvoorbeeld omdat onderzoek het onderwijs kan beïnvloeden. Dit onderwijs zal vervolgens de studenten beïnvloeden die hun opgedane kennis mee de maatschappij in zullen nemen.

⁴⁴ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 40.

⁴⁵ K van Berkel, *Academisch leven. Over geschiedenis, karakter en veerkracht van de Nederlandse universiteit*. (Amsterdam 2009) 13.

Deze definitie beschrijft volgens wetenschapshistoricus Van Berkel slechts de basisformule en de twee kerntaken van de universiteit: onderwijs en wetenschapsbeoefening.⁴⁶ Een universiteit kan echter als veel meer dan dat gezien worden. De universiteit is een werkgemeenschap, maar ook een leefgemeenschap. Het beslaat meer dan alleen de instelling en heeft ook betrekking op veel zaken ‘rond’ de instelling. Soms kan het bestuderen van wat er *buiten* de muren van de universiteit gebeurt zelfs meer vertellen over wat er zich *binnen* de muren afspeelt.⁴⁷ Zo horen studentenverenigingen niet per definitie bij de universiteit als instelling, ze kunnen namelijk geheel los van de instelling bestaan. Toch maken deze verenigingen, waar studenten bijeenkomen, het beeld van de universiteit compleet en zouden ze niet buiten beschouwing gelaten moeten worden.⁴⁸ Deze verenigingen hebben wellicht zelf nieuwsbladen of verslagen waaruit relevante informatie naar voren komt over het universiteitsleven of organiseren mogelijk evenementen die interessant zijn om te bestuderen. Hiermee wordt dus gekeken naar het academische leven in de brede zin. Zo kan een studentenvereniging een broedplaats van idealisme zijn, wat impact kan hebben op de student en zijn omgeving.⁴⁹ Wanneer gesproken wordt over ‘de universiteit’, moet dus ook gekeken worden naar de directe kring rondom de instelling. Deze kring beslaat verschillende vlakken zoals een economisch, sociaal, politiek en intellectueel vlak.⁵⁰ Relaties van de universiteit, activiteiten van academici bij organisaties die los staan van de universiteit, inbreng van academici in de politiek en meer, laten zien dat de universiteit breder is dan ‘de universiteit’ in de strikte zin als instelling.⁵¹ De universiteit betreft zo dus een academische gemeenschap en het academische leven. Historicus Johan Huizinga gebruikte de term ‘academisch leven’ om over alles wat buiten het eigenlijke onderwijs en onderzoek valt te bespreken, maar de term kan ook gebruikt worden om het geheel aan te duiden, aangezien onderwijs en onderzoek juist centraal staan in het academische leven.⁵² Door het geheel te behandelen kan er een completer beeld gemaakt worden van de universiteit. Om de universiteit dus zo goed mogelijk te bestuderen, moet er gekeken worden naar het academische leven in de ruime zin: alles wat op, maar ook rondom de universiteit gebeurt.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ S. Beentjes, *In oorlog met het katholieke compromis Katholieke studenten tijdens het interbellum en de verhouding tot de Doorbraak*. (Masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden 2019) 92.

⁵⁰ Berkel, *Academisch leven*, 33.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, 9.

6. ‘Binnen’ de universiteit

Na de Tweede Wereldoorlog had de universiteit een belangrijke functie. De Tweede Wereldoorlog was reden geweest tot herbezinning van de taak van de universiteit en de rol van wetenschap in de samenleving.⁵³ De universiteit moest niet primair een instelling zijn voor hoger onderwijs. De universiteit moest niet slechts een broedplaats van wetenschappelijk onderzoek en wetenschappelijke onderzoekers zijn, maar ook een bron van het kweken van ‘maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.’⁵⁴ Het had de taak de beschaving en cultuur van een volk bewust te maken en te versterken. In de eerste universiteitsbijeenkomst na de oorlog noemde Leids hoogleraar in het volkenrecht Van Asbeck de functie als volgt: “de natuurlijke functie van de universiteit is de alumni en het volk de weg te wijzen uit de chaos waarin allen door elkaar spreken naar de cosmos waarin een gesprek bestaat, dat de strijd der meeningen maakt tot een bouwend element, *conditio sine qua non* voor het maatschappelijk herstel.”⁵⁵ Er was voor de universiteit dus de taak om bij te dragen en zelfs te leiden in het maatschappelijk herstel. Van Asbeck behoorde tot een groep van vijf Leidse hoogleraren die tijdens de bezetting overlegde over de hervorming van de universiteit.

Hoewel er eerder werd vermeld dat de universiteit als instituut een erg strikte betekenis is, wellicht te strikt om een compleet beeld te schetsen, is de universiteit als instelling wel een goed beginpunt voor dit onderzoek. Na de oorlog kenden Van Asbeck en Nederlandse econoom en natuurkundige, Tinbergen, Nederland een belangrijke rol toe in het herstellen van de relatie tussen Duitsland en Europa.⁵⁶ Ze verwezen terug naar uitspraken van historicus Huizinga over de tussenpositie en de bemiddelende kracht van ons land. Zo sprak Huizinga in 1941 tijdens een bijeenkomst over de internationale horizon, die voor ons volk van levensvoorwaarde is.⁵⁷ Dit wetenschappelijk internationalisme werd ook door anderen ondersteund, zoals Van der Hoeve, voorzitter van de Afdeling Natuurkunde van de Koninklijke Akademie. In dezelfde bijeenkomst in 1941 sprak hij over een gezond internationalisme dat de Nederlandse wetenschap altijd heeft geholpen, omdat Nederland altijd open stond voor wetenschappelijke ideeën van alle landen en ook haar grenzen altijd openhield voor geleerden uit het buitenland.⁵⁸

⁵³ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 139.

⁵⁴ *Ibidem*, 170-171.

⁵⁵ *Ibidem*, 121.

⁵⁶ F. Van Asbeck, J. Tinbergen, J. Verzijl, *Bouwstof voor de oplossing van na-oorlogsche vraagstukken*. (Den Haag 1946) 18-19

⁵⁷ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 23.

⁵⁸ *Ibidem*.

Van Asbeck en Tinbergen zagen dus een belangrijke rol voor Nederland in het herstellen van de relatie tussen Duitsland en Europa. Hierbij zagen zij een hoofdrol voor Nederland in internationaal onderzoek in samenwerking met de Engelsen en Amerikanen, naar de achtergronden van het nationaalsocialisme. Ook zou Nederland hiermee een belangrijk zijn voor de verzoening van oude vijanden en het helpen om Duitsland weder op te bouwen.⁵⁹ Voor hen was de deelname van Duitse geleerden in dit onderzoek zeker niet uitgesloten, zij dachten in dit onderzoek naast het betrekken van Amerikanen en Engelsen juist ook aan Duitsers.⁶⁰ In de brochure *Bouwstof voor de oplossing van Na-Oorlogsche vraagstukken* van 1946 schrijven Van Asbeck en Tinbergen het volgende: “Voor de genezing van Duitsland en van Europa kunnen wij Nederlands rol niet hoog genoeg schatten. Want wij zijn, èn door onze ligging èn door onze betrekkingen, èn door onze geestelijke geschiedenis een brug tussen het Westen en Duitsland.” “Misschien zullen wij bij het werk der herordening in Europa wel dé brug tussen het Westen en Duitsland blijken te zijn.”⁶¹ De brochure was een duidelijke oproep aan Nederland om de rol van brug tussen het Westen en Duitsland op zich te nemen. Deze oproep werd echter niet beantwoord.

Strijd tegen de boycot na de Eerste Wereldoorlog

Hoewel Nederland na de Eerste Wereldoorlog in het Interbellum een belangrijke bemiddelende rol speelde om de boycot op de Duitse wetenschap te eindigen zou Nederland na de Tweede Wereldoorlog een andere positie nemen. Tijdens het Interbellum heerste er een boycot van de Duitse wetenschap door de geallieerden, maar Nederland was in deze tijd samen met Zweden en Zwitserland juist tégen deze boycot.⁶² De KNAW, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, was tegen de boycot en bleef liever neutraal. Door deze actief-neutralistische buitenlandse politiek die Nederland gedurende 1890-1940 hanteerde, werd Nederland door academici een belangrijke rol toegeschreven bij het bemiddelen van internationale conflicten.⁶³

Toen de International Research Council (IRC) in 1919 werd opgericht door de leidende wetenschappelijke instellingen van de verschillende geallieerden, werd Duitsland van deze samenwerking uitgesloten.⁶⁴ De IRC had het doel de internationale samenwerking op wetenschappelijk gebied te verbeteren, maar Duitsland was niet welkom in de organisatie. De

⁵⁹ Van Asbeck, Tinbergen, Verzijl, *Bouwstof voor de oplossing van na-oorlogsche vraagstukken*, 16, 18-19, 110.

⁶⁰ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 344.

⁶¹ Van Asbeck, Tinbergen, Verzijl, *Bouwstof voor de oplossing van na-oorlogsche vraagstukken*, 16, 18-19, 110.

⁶² Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 261.

⁶³ Ibidem, 71.

⁶⁴ Ibidem, 85.

boycot van de Duitse wetenschap door de geallieerden zou van 1919 tot 1926 duren. Met deze maatregel wilden de geallieerden Duitsland op verschillende gebieden, zoals militair, industrieel, economisch en wetenschappelijk, zwakker houden dan voorheen. Om te voorkomen dat de dominantie die de Duitse wetenschap en Duitse taal voor de oorlog op internationaal gebied hadden weer terugkwam, werd de Duitse wetenschap vermeden. Duitse wetenschappers en de Duitse taal werden uitgesloten van associaties, congressen en publicaties, zoals de nieuw opgerichte IRC. Daarnaast werden organisaties die in Duitsland waren opgericht, zoals de International Anti-Tuberculosis Association, vervangen door nieuwe organisaties waar Frans en Engels de officiële talen werden.⁶⁵ Deze werd in 1920 vervangen door de Union Internationale contre la Tuberculose/ International Union against Tuberculosis, die werd opgericht in Parijs.

De boycot van de Duitse wetenschap was gebaseerd op het feit dat Duitse wetenschappers de Duitse oorlogsschuld en oorlogsmisdaden ontkend hadden en daarnaast Duits militarisme verheerlijkten met het manifest “Aufruf an die Kulturwelt”, ook bekend als “To the civilized world!”⁶⁶ Dit manifest van 4 oktober 1914 werd onderschreven door 93 prominente wetenschappers, geleerden en artiesten. Hierdoor staat het ook bekend als het Manifest der 93. Citaten uit de tekst zoals “It is not true that Germany is guilty of having caused this war. Neither the people, the Government, nor the Kaiser, wanted war. Germany did her utmost to prevent it; for this assertion the world has documental proof,” “It is not true that our troops treated Louvain brutally. Furious inhabitants having treacherously fallen upon them in their quarters, our troops with aching hearts were obliged to fire a part of the town as a punishment,” en “It is not true that the combat against our so-called militarism is not a combat against our civil nation, as our enemies hypocritically pretend it is” laten de ontkenning van schuld zien die volgens de geallieerden bestraft moest worden.⁶⁷ Daarnaast waren veel geallieerde wetenschappers van mening dat het voortzetten van persoonlijke relaties met Duitse geleerden weezinwekkend was. Anti-Duitse sentimenten waren ook in wetenschappelijke publicaties niet lastig te vinden, zo werd in sommige publicaties expliciet

⁶⁵ R. Reinbothe, ‘Der Boykott gegen die deutschen Wissenschaftler und die deutsche Sprache nach dem Ersten Weltkrieg’, *Deutsche medizinische Wochenschrift (1946)* vol. 138,51-52 (2013): 2685-90. doi:10.1055/s-0033-1359937.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Professors of Germany, ‘To the Civilized World’ *The North American Review* vol 210, no 765 (1919) 284-285, <https://www.jstor.org/stable/25122278>.

vermeld dat er geen citaten van Duitse auteurs of geen citaten van publicaties in de Duitse taal gebruikt waren.⁶⁸

Nederland wilde deel uitmaken van de International Research Council, maar op voorwaarde dat zij contact mochten blijven houden met de Duitse en Oostenrijkse universiteiten en met nadrukkelijke verklaring dat zij door mochten gaan in hun pogingen om de Centrale Mogendheden in de IRC te krijgen.⁶⁹ De jaren waarin Nederland deelnam aan de IRC bleven de Nederlandse wetenschappers pogingen doen om de geallieerden en met name de Fransen over te halen om Duitsland en Oostenrijk weer toe te laten tot de internationale wetenschappelijke gemeenschap. Dit doel werd uiteindelijk bereikt in 1925. Een jaar later, in 1926, werd Duitsland lid van de Volkenbond en werd de boycot door de geallieerden officieel beëindigd

De boycot op de Duitse wetenschap had een grote impact. Tussen 1919 en 1925 werden ongeveer 275 wetenschappelijke congressen gehouden, waarbij Duitsland van ongeveer 165 congressen was uitgesloten.⁷⁰ Een groot deel van de congressen waarbij Duitse wetenschappers wel aanwezig waren werden echter door Duitsland zelf georganiseerd. Na 1925 nam de aanwezigheid van Duitse wetenschappers bij internationale evenementen weer sterk toe en werden ze nog maar van de helft van de congressen uitgesloten. Ook bijvoorbeeld gastdocentschappen en werkgroepen namen weer toe. In 1926 werden Duitse geleerden nog maar van 17% van de congressen uitgesloten.⁷¹

De boycot na de Tweede Wereldoorlog

Voor de Tweede Wereldoorlog had de Duitse wetenschap een duidelijke aanwezigheid in de Nederlandse universiteit. Deze aanwezigheid en wetenschappelijke invloed is te bestuderen door te kijken naar verschillende indicatoren zoals de herkomst van studieboeken, de herkomst van hoogleraren, het aantal eredoctoraten dat aan geleerden uit verschillende landen werd toegekend, studiebeurzen en wetenschappelijke uitwisselingen.

In 1941 waren er onder de internationale hoogleraren op Nederlandse universiteiten vooral Duitse hoogleraren en was in de medische faculteiten het aantal Duitse studieboeken veelal groter dan het aantal Nederlandse studieboeken.⁷² Ook waren veel Duitse geleerden

⁶⁸ A. Cock, 'Chauvinism and internationalism in science: the International Research Council, 1919-1926.' *The Royal Society Journal of the History of Science*. 37:2 (1997) 249-288. 255. <http://doi.org/10.1098/rsnr.1983.0013>.

⁶⁹ W. Otterspeer, *Wetenschap en wereldvrede : de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en het herstel van de internationale wetenschap tijdens het Interbellum*. (Amsterdam 1997) 13-14.

⁷⁰ Ibidem, 15.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, 23.

ontvangers van eredoctoraten van Nederlandse universiteiten en hogescholen. Zo stonden zij hoog op de lijst van geleerden aan wie tussen 1900 en 1940 een eredoctoraat is toegekend, met maar liefst twintig Duitse geleerden tegenover negen uit de Verenigde Staten.⁷³ Ook Engeland stond hoog met twintig geleerden en Frankrijk met zeventien van de 108 geleerden die in totaal een eredoctoraat werd toegekend.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Duitsland alleen door Zwitserland en Zweden zo erg gemeden als door Nederland terwijl er verder geen sprake was van een boycot op de Duitse wetenschap door de geallieerden.⁷⁴ Nederland leek de Duitse wetenschap dus wel te boycotten, ook al was dit geen officiële boycot. Aan deze boycot kwam pas in de loop van jaren tachtig verandering.⁷⁵

Na de oorlog valt gelijk op dat de wetenschappelijke invloed van Duitsland of de Bondsrepubliek Duitsland zo goed als verdwenen is. Van de 64 geleerden die in de periode van 1945-1970 een eredoctoraat toegekend kregen waren er slechts twee Duits, tegenover tien uit de Verenigde Staten, zestien uit Engeland en tien uit Frankrijk.⁷⁶ In de periode van 1971-1990 schiet de Verenigde Staten ver boven andere landen uit met 38 eredoctoraten. Engeland had er zeventien, Frankrijk zes en Duitsland acht. In totaal werden in deze periode 92 eredoctoraten toegekend door Nederlandse universiteiten en hogescholen.⁷⁷

Dat in de periode van 1945 tot 1970 slechts twee Duitse geleerden een eredoctoraat ontvingen lijkt geen toeval te zijn. Duitse geleerden kwamen ook nooit in aanstelling bij de nieuwere wetenschappelijke instellingen die na de oorlog opgericht werden. Ook de KNAW zou na de oorlog Duitse geleerden mijden. Zo werd in de periode tussen 1945 en 1954 geen enkel Duits lid benoemd door de KNAW terwijl dit in de periode van 1900 tot 1940 wel gebeurde.⁷⁸ De Duitse taal werd na de Tweede Wereldoorlog echter wel in ere gehouden door de KNAW, zo verkoos de afdeling Letterkunde Zwitserse geleerden voor de Duitse taal in plaats van Duitse wetenschappers.⁷⁹ De studieachtergrond van geleerden die lid werden van de KNAW na de Tweede Wereldoorlog verschilt erg van de geleerden die voor de oorlog lid werden. Voor de oorlog hadden veel geleerden in de Verenigde Staten, Frankrijk Duitsland of Engeland gestudeerd. Na de oorlog was dit vooral de Verenigde Staten of Engeland, tot in de loop van

⁷³ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 37.

⁷⁴ *Ibidem*, 261.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, 36.

⁷⁸ *Ibidem*, 46.

⁷⁹ *Ibidem*.

de jaren tachtig ook Frankrijk en de Bondsrepubliek weer referentielanden werden.⁸⁰ In de periode van 1978-1998 keerde de situatie terug naar die van voor de Tweede Wereldoorlog, waar de Bondsrepubliek samen met Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten weer een leidende rol had in de Nederlandse wetenschap.⁸¹

Ook door andere instanties werd de Duitse wetenschap gemeden. Het Prins Bernhard Fonds steunde in 1955 de oprichting van de Fondation Européenne de la Culture, wat de Europese tegenhanger moest worden van grote Amerikaanse fondsen. Hierbij werd ook de Stichting Praemium Erasmianum opgericht en werden er Europa-prijzen uitgedeeld aan wetenschappers. In de periode van 1958 tot 1983 werden er 42 prijzen uitgedeeld, waarvan er slechts twee naar Duitse wetenschappers gingen, namelijk naar de filosoof Karl Jaspers in 1959 en naar de natuurkundige Carl Friedrich von Weizsäcker in 1969.⁸²

Hiernaast werd er door de NWO, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, geen enkele wetenschappelijke uitwisselingsovereenkomst gesloten met Duitse instanties zoals dat wel werd gedaan met onder andere de Franse CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) en de Engelse Royal Society.⁸³ Ook waren er maar weinig Nederlandse onderzoekers die een beurs ontvingen om onderzoek te doen in Duitsland. Dit aantal begon echter toe te nemen in de jaren tachtig.⁸⁴ Nederland werkte na de Tweede Wereldoorlog ongeveer de helft van de tijd samen met de Verenigde Staten, de andere helft was verdeeld over andere landen. Frankrijk en Duitsland hoorden hier echter niet bij. Het feit dat ook Frankrijk hier niet bij hoorde roept de vraag op of de wetenschappelijke relatie met Duitsland slechter werd door een negatief Duitslandbeeld, door een groeiende Anglo-Amerikaanse invloed op de Nederlandse wetenschap, of een combinatie van beide.

Een grote doorbraak in het herstellen van de wetenschappelijke relatie met Duitsland kwam met de oprichting van het Max Planck instituut voor Psycholinguïstiek aan de universiteit van Nijmegen. Dit werd gedaan onder leiding van de Nederlandse psycholoog Willem Levelt en de Duitse taalkundige Wolfgang Klein.⁸⁵ Het instituut is onderdeel van de in 1948 opgerichte Duitse organisatie, het Max-Planck-Gesellschaft. Het instituut begon in 1975 als projectgroep en werd in 1980 het eerste Max-Planck instituut buiten Duitsland.

⁸⁰ Ibidem.49.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem, 261.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, 262.

⁸⁵ Max Planck Institute for Psycholinguistics, <https://www.mpi.nl/page/history> (geraadpleegd 20 juli)

In de volgende jaren verbeterden de wetenschappelijke betrekkingen tussen Nederland en Duitsland. Een voorbeeld hiervan is de oprichting van het Duitsland Instituut aan de Universiteit van Amsterdam. Deze universiteit had vroeger al een sterke band met Duitsland in vergelijking met de andere Nederlandse universiteiten. Het instituut werd opgericht in 1996 in het kader van het Duitslandprogramma voor het Hoger Onderwijs. Het doel hiervan was om de kennis in Nederland over Duitsland te vergroten.⁸⁶ Het instituut zorgt ook voor Nederlands-Duitse netwerken en uitwisselingen.

Helmuth Plessner

Ook op persoonlijker niveau werden Duitsers gemeden op de universiteit. Anti-Duitse sentimenten werden ook door academici gevoeld. Een hoogleraar Duitse taal en letterkunde aan de universiteit van Amsterdam mocht zijn afscheidsrede bijvoorbeeld niet in het Duits houden.⁸⁷ Een ander voorbeeld is het verhaal van Helmuth Plessner.

In Groningen werd na de Tweede Wereldoorlog veel ophef veroorzaakt toen er plannen waren om de Duitse filosoof en socioloog Helmuth Plessner de leerstoel filosofie te geven. Plessner, die voorheen hoogleraar was aan de Universiteit van Keulen, was in 1933-1934 naar Nederland geëmigreerd toen Hitler in Duitsland aan de macht kwam. Hij had Joodse wortels en mocht daarom niet meer in Duitsland lesgeven. In 1934 ging hij aan het werk bij de Universiteit van Groningen. Hoewel hij de eerste jaren van de bezetting nog colleges kon geven en zich inzette voor het landelijke hooglerarenprotest tegen de Ariërverklaring, moest hij in 1943 onderduiken nadat hij vanwege zijn Joodse wortels werd ontslagen.⁸⁸ In deze tijd werd Plessner geholpen door het studentenverzet. Ondanks dat hij zelf moest onderduiken werd Plessner door andere academici ook als Duitser gezien, met dezelfde negatieve lading.

De meerderheid van de academici sprak zich uit tegen zijn benoeming met de beredenering dat ze liever geen buitenlander en zeker geen Duitser op de leerstoel zagen.⁸⁹ Er kwam een heuse campagne tegen zijn benoeming. Studenten van de universiteit steunden de hoogleraar echter wel, en zouden dit blijven doen. Toen Plessner in december 1945 het aanbod kreeg om weer hoogleraar te worden in Keulen, sloeg hij dit aanbod af. Hierbij benoemde hij de band met Nederland en met de studenten die tijdens de oorlog was gegroeid. Zo zei hij ook dat

⁸⁶ Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/over-ons> (geraadpleegd 10 juni 2020).

⁸⁷ De Trouw, <https://www.trouw.nl/nieuws/nederland-worstelt-met-kwaad-oorlogsgeweten~b6caf137/> (Geraadpleegd 10 juni 2020).

⁸⁸ Huygens Biografisch Woordenboek van Nederland <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/plessner> (geraadpleegd 10 juni 2020).

⁸⁹ K van Berkel, *Academische illusies: de Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Amsterdam 2005) 503-504.

oorlogsjaren dubbel tellen en dat de gemeenschappelijke strijd tegen Hitlers regime samen met de studenten en de relaties die waren ontstaan, wel driedubbel tellen.⁹⁰ Hoewel de Duitse Plessner de zuivering moeiteloos door was gekomen, niemand een klacht tegen hem had ingediend, hij zelfs een ontvijandingsverklaring had verkregen en hij zelf aangaf dat hij een sterke band met Nederland had, bleef er nog steeds veel verzet tegen zijn aanstelling.⁹¹ Ondanks dat er geen belastende feiten waren kwam er een rapport waaruit moest blijken dat Plessner verkeerd gedrag had getoond tijdens de oorlog. In een rapport van het Bureau voor Nationale Veiligheid rapporteerde Procureur-fiscaal Lasonder dat kritiek op de benoeming van Plessner gerechtvaardigd was en dat “zowel in de universiteitskringen als bij verschillende vooraanstaande personen in de burgerij een zodanige benoeming ernstige kritiek zou verwekken.”⁹² De belastende feiten die in het onderzoek naar voren kwamen stelde echter weinig voor. Plessner zou omgang gehad hebben met Duitsers, een portret van Bismarck hebben, zich spottend uitgelaten hebben over het Nederlandse leger en in hetzelfde pension geslapen hebben als een nationaalsocialistische onderwijzer.⁹³ Uiteindelijk werd Plessner toch benoemd dankzij persoonlijke inmenging van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Gerard van der Leeuw, tot groot ongenoegen van vele mensen en geleerden, met name de letterenfakulteit.⁹⁴ Dankzij hem werd Plessner aangesteld op voorwaarde dat hij minstens vijf jaar zou blijven.⁹⁵ Volgens Van der Leeuw stelden de belastende feiten niks voor en waren zij deel van een campagne tegen Plessner. Het enige dat de feiten volgens hem bewezen, was hoe makkelijk het was om iemands goede naam te bederven.⁹⁶ De campagne tegen Plessner ging echter door en de faculteit bleef tot de oratie van Plessner moeite doen om hem van de leerstoel te houden vanwege zijn Duitse achtergrond. Toen Plessner als hoogleraar werd geïnstalleerd en lid van de letterenfakulteit werd, was slechts één lid van de faculteit aanwezig bij zijn oratie. Op hoogleraar Sneyder de Vogel na was iedereen thuisgebleven. Ook na de aanstelling van Plessner bleef de aanstelling een pijnlijk punt voor andere academici, van wie sommige dit in persoonlijke brieven lieten blijken. Zo schreef historicus Van Winter, die overigens stil was gebleven tijdens de oorlog, een brief naar Plessner waarin hij duidelijk maakte dat hij het niet eens was met de benoeming. Hierbij wees hij vooral naar de Duitse achtergrond van Plessner. Van Winter schreef: “Gij zijt Duits van

⁹⁰ Ibidem, 504.

⁹¹ Ibidem, 505.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, 506.

⁹⁴ Huygens KNAW, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/plessner> (geraadpleegd 18 augustus).

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Berkel, *Academische illusies*, 506.

geest, scholing, en houding, de taal van uw gedachten is Duits en voor het vertolken van die gedachten staat het Nederlands u slechts gebrekkig ter beschikking. Hoe kan men dan u roepen tot een centrale positie aan een Nederlandse universiteit en u opdragen leiding te geven aan de wijsgerige bezinning van onze studenten.”⁹⁷ Deze vijandigheid naar Duitsers op de universiteit kwam ook tot uiting op andere duidelijke manieren. Zo werd er in het eerste college na de heropening van de universiteit van Groningen, gegeven door voorzitter van de letterenfaculteit Enk, zelfs uitgebreid ingegaan op de “verderfelijke invloed van de Duitse geleerden op de studie van de klassieken.”⁹⁸ In 1951 vertrok Plessner om een functie aan te nemen op de universiteit van Göttingen. Het werk van Plessner kreeg op latere leeftijd meer belangstelling waardoor hij meerdere eredoctoraten kreeg. In 1964 ontving Plessner een eredoctoraat van de universiteit van Groningen.⁹⁹ Hiermee werd er toch waardering voor hem getoond.

Hoewel er nooit een officiële boycot op de Duitse wetenschap was geïntroduceerd lijkt het er na een analyse sterk op dat er binnen de Nederlandse universiteit wel degelijk sprake was van een onofficiële boycot tegen de Duitse wetenschap in de periode van 1945-1985. De Duitse wetenschap werd bijna compleet vermeden na de Tweede Wereldoorlog door universiteiten en wetenschappelijke instanties. Opvallend is dat dit een groot verschil is met de houding van de Nederlandse universiteit na de Eerste Wereldoorlog, waar Nederland niet alleen weigerde mee te doen met een boycot maar ook erg actief poogde om de boycot van de geallieerden te stoppen. In tegenstelling tot toen, leek er na de Tweede Wereldoorlog een negatief Duitslandbeeld te heersen. Duitse geleerden zouden bijvoorbeeld een slechte invloed zijn op de wetenschappen. Ook werd er in het geval van hoogleraar Plessner veel moeite gedaan om hem van een leerstoel af te houden met zijn Duitse afkomst als argument. In de loop van de jaren tachtig lijken de wetenschappelijke betrekkingen met Duitsland echter weer te verbeteren. De aantallen van Nederlanders die een beurs kregen om in Duitsland onderzoek te doen stegen weer, net als het aantal KNAW leden dat in Duitsland gestudeerd had, het aantal Duitse leden dat werd benoemd en het aantal Duitse geleerden dat eredoctoraten ontvingen van Nederlandse universiteiten. Ook waren er in de jaren tachtig doorbraken zoals de stichting van het Max Planck instituut voor Psycholinguïstiek aan de universiteit van Nijmegen.

⁹⁷ Berkel, *Academische illusies*, 506.

⁹⁸ *Ibidem*, 505.

⁹⁹ K. Kuypers, ‘Helmuth Plessner’ *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1986) 207.

7. ‘Buiten’ de universiteit

Veel historici zijn het erover eens dat het algemene Duitslandbeeld in Nederland halverwege de jaren 90 omsloeg. Pogingen om het contact met Duitsland te verbeteren begonnen echter al kort na de oorlog. Er werden verschillende instanties opgericht die zich hiermee bezig hielden. Veel wetenschappers, zoals historicus Verkade en sociaal-psycholoog Baschwitz, waren betrokken bij deze instanties.¹⁰⁰

Culturele betrekkingen door organisaties

In 1947-1948 werd er een belangrijke centrale instantie opgericht, de CCCD. De Coördinatie Commissie Culturele Betrekkingen met Duitsland was het overkoepelend orgaan dat betrokken was bij veel activiteiten die verschillende maatschappelijke organisaties ontplooiden met betrekking tot Duitsland. Sinds 1948 werd de organisatie financieel ondersteund door de Nederlandse overheid. Betrokken organisaties waren bijvoorbeeld het ‘Katholiek Genootschap voor geestelijke vernieuwing’ de ‘Duitsland-Commissie’ van de PVDA, het ‘Nederlands genootschap voor Internationale Zaken’, de ‘Nederlandse kamer van Koophandel voor Duitsland’, ‘Oecumenische Raad’, ‘Humanistisch Verbond’, ‘Beweging van Europese Federalisten’, ‘NVV’, ‘CNV’, en meer verschillende organisaties.¹⁰¹ De activiteiten die werden georganiseerd stimuleerden bilaterale contacten en het uitwisselen van cultuur en wetenschap. Zo werd een jaarlijkse conferentie voor Nederlandse en Duitse juristen opgezet in 1949, die nu nog steeds jaarlijks plaatsvindt.¹⁰² Ook werden lezingen, Nederlands-Duitse studentenbijeenkomsten, ontmoetingen tussen journalisten uit beide landen, verschillende conferenties en meer georganiseerd. Deze ontwikkelingen schetsen een ander beeld dan wanneer men slechts de universiteit in strikte zin behandelt.

Naast het organiseren van evenementen bracht de CCCD ook een eigen tijdschrift uit, de *Duitse Kroniek. Orgaan van de Coördinatie Commissie voor Culturele betrekkingen met Duitsland*. Dit tijdschrift bevatte Nederlandse en Duitse artikelen over verschillende onderwerpen waaronder culturele ontwikkelingen en bilaterale contacten.

Ondanks de bijdrage die de CCCD leverde aan het contact met Duitsland, blijft de organisatie voor vele Nederlanders onbekend. Hoewel de toenadering welkom was in Duitsland hadden veel Duitsers wel een probleem met de CCCD. De CCCD had een erg belerende en moralistisch verheven toon. Veel van de evenementen van de CCCD hadden ook het doel om

¹⁰⁰ Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak*, 380.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, 360.

Duitsland te onderwijzen. Zo rapporteerde de CCCD in het jaarverslag van 1949: “Duitsland’s volledige geestelijke genezing kan onmogelijk plaatsvinden zonder een zo nauw mogelijk contact met het buitenland. Speciaal Nederland heeft daarbij, ook naar het oordeel van verschillende buitenlanders, een bijzondere taak te vervullen.”¹⁰³ Deze opvoedende aard was een van de redenen waarom het ministerie van Buitenlandse Zaken de organisatie wilde reorganiseren. Met de oprichting van het CCD (Commissie voor Culturele Betrekkingen met Duitsland) in 1955 werd de CCCD halfslachtig gereorganiseerd door Buitenlandse Zaken. De nieuwe CCD werd door Duitsland waarschijnlijk niet veel anders dan voorheen beschouwd omdat er niet erg veel was veranderd aan de organisatie. Het bestuur en de activiteiten bleven hetzelfde, de reorganisatie betrof lag vooral bij de politieke betrokkenheid, die vanuit Buitenlandse Zaken verminderde en vanuit de culturele afdeling en het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen vermeerderde.¹⁰⁴ In 1961 werd eindelijk een officiële culturele overeenkomst met West-Duitsland opgesteld. Met het CCCD en de CCD kon Den Haag officiële culturele betrekkingen nog uitstellen totdat het in 1961 klaar was om een officieel verdrag aan te gaan.

Een andere organisatie die een belangrijke rol speelde in het verbeteren van de de relatie met Duitsland was het Genootschap Nederland-Duitsland.¹⁰⁵ Het Genootschap Nederland-Duitsland werd opgericht in 1953. Dit begon als een kleine kring intellectuelen die de culturele betrekkingen tussen Nederland en Duitsland wilden bevorderen door bijeenkomsten, lezingen, symposia, voordrachten en andere activiteiten te organiseren. Hoewel de organisatie toentertijd misschien niet representatief was voor de gehele samenleving omdat het vooral gericht was op een intellectueel en cultureel betrokken publiek, laat deze organisatie wel zien dat de belangstelling voor Duitsland groeide en dat er ondanks de heersende sentimenten wel pogingen werden gedaan om contact met het buurland te verbeteren.¹⁰⁶ Ook had deze organisatie geen ‘heropvoedende’ ondertoon, waardoor het een goede relatie had met de Duitse ambassade.¹⁰⁷ De organisatie werd als erg welkom ervaren en werd ook vanuit Duitsland gefinancierd. Andere organisaties waar deze heropvoedende toon wel aanwezig was werden minder goed ontvangen. Na een jaar groeide de organisatie al snel met afdelingen in

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem, 362.

¹⁰⁵ Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/36072/genootschap-maakte-zich-sterk-voor-duitse-cultuur> (geraadpleegd 15 augustus 2020).

¹⁰⁶ Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak*, 363.

¹⁰⁷ Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/36072/genootschap-maakte-zich-sterk-voor-duitse-cultuur> (geraadpleegd 15 augustus 2020).

Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Rotterdam.¹⁰⁸ De organisatie was betrokken bij het uitgeven van het tijdschrift *Duitse Kroniek*. Dit tijdschrift had nu de naam *Duitse Kroniek. Orgaan voor Culturele Betrekkingen met Duitsland*.

Kerkelijke en politieke organisaties hadden ook een belangrijke rol in het ontspannen van de spanning tussen Nederland en Duitsland, doordat deze organisaties contact zochten met gelijkgezinden aan de andere kant van de grens.¹⁰⁹ Ook in Duitsland zelf ontstonden er in de vroege jaren vijftig verschillende organisaties gericht op culturele betrekkingen met Nederland. Deze sloten zich eind 1952 bijeen in de Bundesarbeitsgemeinschaft Deutsch-Niederländischer Vereinigungen. Net als de Nederlandse organisaties organiseerden deze organisaties activiteiten waarbij mensen uit politieke, wetenschappelijke en culturele kringen van Nederland werden uitgenodigd.¹¹⁰ De Duitse organisatie Deutsch-Holländischer Ausschuss Hannover, waarvan Helmut Plessner de voorzitter was, organiseerde bijvoorbeeld in 1954 een vier dagen durende bijeenkomst genaamd “Holland Heute” met verschillende lezingen van onder andere hoogleraar Schokking. Schokking behoorde met hoogleraar L.J. Zimmerman en hoogleraar J. Jalink, tot de eersten die op wetenschappelijk gebied weer contact opnamen met Duitsland. In 1949 waren zij respectievelijk hoogleraar politieke wetenschappen in Keulen, hoogleraar economie in Mainz en lector Nederlandse taal en letterkunde in Bonn.¹¹¹

De culturele overeenkomst

In 1961 ging de deur van de culturele betrekkingen met Duitsland officieel open met de komst van een officiële culturele overeenkomst. De Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland, 's-Gravenhage, 27-04-1961, is een overeenkomst die onder andere op het gebied van wetenschappelijke en culturele uitwisseling de relatie tussen de twee landen moest verbeteren.¹¹²

De culturele overeenkomst tussen het Nederland en West-Duitsland kwam voort uit de wens van beide landen om kennis van de cultuur en het geestelijk leven van de buurstaat in het eigen land te bevorderen door middel van uitwisseling en vriendschappelijke samenwerking. Ook zou de overeenkomst de gemeenschappelijke Europese cultuur ten goede komen.

¹⁰⁸ Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak*, 362.

¹⁰⁹ Ibidem, 365.

¹¹⁰ Ibidem, 362.

¹¹¹ Ibidem, 382.

¹¹² Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland, 's-Gravenhage, 27-04-1961. (Geraadpleegd op 3 juni 2020 via https://wetten.overheid.nl/BWBV0004215/1962-04-21/0/Verdrag/Verdragtekst/Artikel18#Verdrag_Verdragtekst).

Culturele samenwerking tussen de twee landen zou door beide landen bevorderd en beschermd worden en beide landen zouden moeilijkheden die samenwerking zouden belemmeren tegengaan. Ook het oprichten van, en steun verlenen aan, culturele instellingen, zoals scholen, wetenschappelijke en culturele instituten en bibliotheken, van het andere land in het eigen land moest bevorderd worden.

Het wetenschappelijke doel van de overeenkomst wordt verder duidelijk in artikel 3, waar wordt gesteld dat beide landen zullen bijvereen om de uitwisseling te bevorderen van hoogleraren, wetenschappelijke onderzoekers, studenten, leraren, onderwijzers, kunstenaars, en personen die in het vrije beroep op cultureel gebied werkzaam zijn. Daarnaast zouden beide partijen studiebeurzen beschikbaar stellen aan hun studenten om in het andere land studies of onderzoekingen te beginnen, voort te zetten, of hun culturele, artistieke of wetenschappelijke vorming te voltooien.

Artikel 5 maakt duidelijk dat de samenwerking tussen wetenschappelijke genootschappen, onderwijs- en beroepsorganisaties van beide landen bevorderd zou worden om de doelen van de overeenkomst te bereiken.

Uit artikel 8 blijkt de wens om beide landen als wetenschappelijk gelijkwaardig te behandelen. Zo zou de mogelijkheid onderzocht moeten worden om universitaire graden en getuigschriften van het andere land voor academische doeleinden als gelijkwaardig aan graden en getuigschriften van het eigen land te erkennen. Artikel 9 is gericht op het wederzijds bijstaan bij het verbreden van kennis in eigen land over de cultuur van het andere land, door middel van tentoonstellingen, concerten, voordrachten, toneelvoorstellingen, uitwisseling van instructiefilms, culturele films, wetenschappelijke films en ook door bevordering van samenwerking op het gebied van radio en televisie.

Artikel 10 stelt dat de verspreiding van boeken, tijdschriften en literaire, wetenschappelijke en technische publicaties uit het andere land vergemakkelijkt dient te worden. Hieronder valt ook de uitwisseling van boeken, documenten en muziekpartituren tussen de nationale archieven en bibliotheken.

Uit de artikelen blijkt dat deze culturele overeenkomst erg gericht was op de wetenschappelijke relatie van de twee landen. De overeenkomst verplicht beide landen om deze relatie sterk te verbeteren door de wetenschappelijke uitwisseling op verschillende manieren te bevorderen. Dit moest bijvoorbeeld gedaan worden door middel van de oprichting van culturele instellingen, bevordering van wetenschappelijke uitwisselingen en

het beschikbaar maken van relevante studiebeurzen. Met de overeenkomst ging de deur naar verbetering van de wetenschappelijke en culturele relatie tussen de twee landen officieel open. Nu konden de culturele betrekkingen ontwikkelen en net als de economische betrekkingen voorheen, uiteindelijk herstellen en normaliseren. Uit analyse van de ontwikkeling van Duitsland binnen de universiteit blijkt echter dat er pas in de jaren tachtig grote stappen kwamen in de betrekkingen tussen de Nederlandse universiteit en Duitsland. Veel van de zaken die worden besproken in deze overeenkomst kwamen pas later op gang. Zo zou de uitwisseling van hoogleraren moeten worden bevorderd, maar deze cijfers gingen pas later omhoog. Ook werden er maar weinig studiebeurzen gegeven voor onderzoek in Duitsland. Ook bij de wetenschappelijke organisaties bleven ontwikkelingen achter, wat te zien is aan het aantal KNAW leden dat in Duitsland had gestudeerd, het aantal Duitse leden dat door de KNAW werd benoemd en het aantal Duitse geleerde dat eredoctoraten ontving van Nederlandse universiteiten. Deze cijfers stegen ook pas in de jaren tachtig.

Wel was er in 1968 briefcontact tussen de landen over artikel 10, waarbij ter uitvoering van artikel 10 regelmatige uitwisseling van gepubliceerde ambtelijke geschriften werd afgesproken tussen de Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz en de Koninklijke Bibliotheek.¹¹³ Hoewel er dus wel wat uit de overeenkomst is gekomen, duurde ook dit een aantal jaar. Daarnaast is dit briefcontact tot 1983 de enige officiële vastlegging op de verdragenbank van de Nederlandse overheid van een actie naar aanleiding van de culturele overeenkomst.¹¹⁴

Hoewel in de culturele overeenkomst vooral veel over verbetering en bevordering wordt gesproken en er ook wordt besproken wat er bevorderd moet worden, blijft de mate waarin en hoe het bevorderd moet worden erg abstract. Ondanks dat er goede intenties worden uitgesproken, worden er geen harde beloftes gedaan. Beide overheden en relevante (wetenschappelijke) organisaties werden dus niet echt verplicht om actie te ondernemen. Dit zou kunnen verklaren waarom de ware verbetering van de besproken zaken veelal uitbleef. Deze culturele overeenkomst kreeg echter een vervolg in de vorm van een nieuw verdrag. Dit vervolg vond net als veel andere grote ontwikkelingen in de wetenschappelijke betrekkingen tussen Nederland en Duitsland plaats in de jaren tachtig.

¹¹³ Briefwisseling ter uitvoering van artikel 10 van de Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland. (Geraadpleegd op 25 augustus 2020 via <https://verdragenbank.overheid.nl/nl/Verdrag/Details/003199.html>).

¹¹⁴ Verdragenbank Overheid, <https://verdragenbank.overheid.nl/nl/Verdrag/Details/009008> (geraadpleegd op 25 augustus.).

Een kindverdrag van de culturele overeenkomst

In 1983 vloeit er een kindverdrag, een verdrag gebaseerd op een ander verdrag, voort uit de culturele overeenkomst, namelijk de Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Bondsrepubliek Duitsland inzake de erkenning van equivalenties op het gebied van het hoger onderwijs.¹¹⁵ Deze overeenkomst is met name gebaseerd op de artikelen 1, 3, 8 en 15 van de Culturele Overeenkomst van 27 april 1961. De overeenkomst maakte bepaalde wensen van het moederverdrag concreter en meer gericht op actie. Het doel van deze nieuwe overeenkomst was het vereenvoudigen van de toelating en voortzetting van de studie voor studenten uit beide landen. Door studietijden en studieresultaten uit beide landen te erkennen zou de toelating makkelijker gemaakt moeten worden.

Studies in beide landen moeten als gelijk aan elkaar worden gesteld en dus ook dezelfde waarde worden toegekend. Hierdoor zijn studenten in staat om met hun academische graad die verworven is in eigen land, makkelijker toegelaten te worden tot vervolgstudies in het andere land, zonder dat hier extra examens bij komen kijken. Dit is dus een belangrijke stap om de uitwisseling van studenten te verbeteren. Hoewel dit iets is waar in principe al met de overeenkomst van 1961 naar gestreefd werd, duurde het toch nog tot 1983 totdat deze vervolgstap daadwerkelijk gezet werd.

Hoewel de originele overeenkomst van 1961 destijds dus nog niet het gewenste effect had, vormde het wel een basis voor de ontwikkeling van de betrekkingen tussen beide landen. Op de site van de Duitse ambassade in Nederland noemt de ambassade het culturele akkoord van 1961 de basis van een dynamische ontwikkeling van de betrekkingen tussen beide landen.¹¹⁶ Hiernaast benoemen zij een veelvoud aan directe, niet door de overheid geïnitieerde contacten tussen culturele instellingen in beide landen zoals vriendschappen tussen steden, partnerschappen tussen scholen, coöperaties tussen hogescholen en een groot aantal uitwisselingsprogramma's als pijlers van de culturele en maatschappelijke uitwisseling tussen Nederland en Duitsland.¹¹⁷

¹¹⁵ Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Bondsrepubliek Duitsland inzake de erkenning van equivalenties op het gebied van het hoger onderwijs, Bonn, 23-03-1983. (geraadpleegd op 3 juni 2020 via <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002988/1983-03-23>).

¹¹⁶ Duitse Ambassade, <http://www.duitse-ambassade.nl/nl/kultur/aktuelles/index.html> (geraadpleegd 31 augustus).

¹¹⁷ Ibidem.

De Goethe medaille

In 1951 werd het Goethe-Institut opgericht. Als culturele instelling bevordert het de kennis van de Duitse taal in het buitenland en probeert het internationale culturele samenwerking te verbeteren. Sinds 1955 werd er door het Goethe-Institut jaarlijks de Goethe-Medaille uitgereikt. De medaille wordt sinds 1975 ook erkend als officiële onderscheiding door de Bondsrepubliek Duitsland. De medaille erkent mensen die zich uitstekend hebben ingezet voor de Duitse taal en voor de bevordering van internationale culturele samenwerking. Sinds 1955 hebben 348 mensen uit 65 landen de medaille mogen ontvangen.¹¹⁸ Door de jaren heen hebben verschillende Nederlanders de onderscheiding ontvangen.¹¹⁹ De volgende elf Nederlandse mensen hebben de medaille mogen ontvangen vanwege hun rol bij het bevorderen van de internationale culturele samenwerking:

1957 : Prof. Dr. Jan Hendrik Scholte, Ordinarius Duitse taal en cultuur, Universiteit van Amsterdam
1962: Prof. Dr. Theodorus Cornelis van Stockum, Literatuurhistoricus
1963: Dr. Dr. Léon Polak, Germanist, Hogere School voor Taal-en Letterkunde, Den Haag
1965: J. H. Schouten, Germanist, Hoge school voor lerarenopleiding in moderne talen en geschiedenis.
1966: Prof. Dr. Herman Meyer, Voorzitter van de internationale vereniging voor Duitse taal- en literatuurwetenschappen
1969: Prof. Dr. Cornelis Soeteman, Germanist en literatuurwetenschapper
1970: Prof. Dr. Paul Bernhard Wessels, Ordinarius Duitse literatuur, Universiteit Nijmegen
1973: Dr. Jacobus Bernardus Drewes, Sociale wetenschapper
1979: Prof. Dr. J. J. M. Aler, Cultuurwetenschapper
1992: Elisabeth Augustin, Schrijfster
1995: Hermann Walther von der Dunk, Historicus

¹¹⁸ Goethe Institut, <https://www.goethe.de/en/uun/ver/gme.html> (geraadpleegd 10 juni 2020)

¹¹⁹ Goethe Institut, https://www.goethe.de/resources/files/pdf197/01_startseite-bersicht-preistrger-der-goethe-medaille-1955-2020-final1.pdf (geraadpleegd 10 juni 2020)

Wat opvallend is aan deze lijst is dat de meeste mensen een medaille ontvingen in de periode van 1957-1979. Hoewel veel ontwikkelingen op wetenschappelijk gebied in de jaren tachtig plaatsvonden is er geen enkele medaille uitgereikt in deze jaren. Ook zijn er slechts twee uitgereikt na de omslag van de wetenschappelijke relatie met Duitsland. Dit hoeft echter niet haaks te staan met de eerdere bevindingen. De medailles kunnen bijvoorbeeld in de periode van 1957-1979 vooral uitgereikt zijn omdat de ontvangers in deze tijd grote inspanningen leverden om culturele betrekkingen te verbeteren in een tijd waar dat nog erg lastig of niet vanzelfsprekend was, waardoor zij als erg belangrijk werden gezien. Het zou er ook op kunnen wijzen dat deze inspanningen juist in deze periode cruciaal waren om de culturele en wetenschappelijke relatie te verbeteren en dat zij hiermee de weg vrijmaakten voor de omslag in de jaren tachtig. Om dit te bevestigen is echter een uitgebreider onderzoek nodig naar deze mensen, hun inspanningen en de impact van hun werk op de culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Nederland en Duitsland.

Vanwege hun belangrijke rol zullen enkelen in beschouwing worden genomen. Hoewel het lastig is om de impact van hun werk te meten, tonen deze geleerden aan dat er hard werd gewerkt aan het verbeteren van de wetenschappelijke en culturele betrekkingen tussen Nederland en Duitsland.

Cornelis Soeteman

Toen in 1956 aan de Universiteit Leiden de opleiding Duits werd gevestigd gaf hoogleraar Duitse taalkunde Soeteman colleges. Er stonden in het eerste jaar echter maar drie studenten in Leiden voor Duits ingeschreven. Ook in 1965 waren er nog maar zes eerstejaars.¹²⁰ Daarna is de opleiding gegroeid, met een hoogtepunt in de jaren zeventig met meer dan veertig eerstejaars in een paar achtereenvolgende jaren.¹²¹ Hieruit blijkt een groeiende interesse in de Duitse taal. Soeteman ontving naast de Goethe-medaille in 1969 ook de Orde van Verdienste van de Bondsrepubliek Duitsland in 1971.¹²² Hij kreeg deze erkenning omdat hij zich internationaal inzette voor de culturele relaties van Duitsland met andere landen. Soeteman was van 1965 tot 1978 lid van de wetenschappelijke raad van het Institut für Deutsche Sprache. Ook was hij lid van de Internationale Vereinigung für Germanische Sprach- und Literaturwissenschaft en van het Wolfram von Eschenbach-Gesellschaft. Daarnaast was hij van 1965 tot 1989 redacteur van het internationale tijdschrift *Neophilologus* waar hij

¹²⁰ Nieuwsarchief Universiteit Leiden, <https://www.leidenuniv.nl/nieuwsarchief2/1320.html> (geraadpleegd 10 juni 2020)

¹²¹ N. Voorwinden, 'Cornelis Soeteman' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, (2006) 86.

¹²² *Ibidem*, 88.

verantwoordelijk was voor de rubriek oudere Duitse taal- en letterkunde.¹²³ Via deze functies bevorderde hij de Nederlandse interesse in Duitsland en de Duitse taal.

Herman Meyer

Herman Meyer was van 1947 tot 1976 hoogleraar Nieuwere Duitse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. In de tijd dat hij hoogleraar werd heerste er nog sterke anti-Duitse sentimenten in Nederland. Meyer zette zich echter volledig in voor het herstellen van de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland, die door de oorlog ernstig waren beschadigd of geheel waren vernietigd.¹²⁴ Meyer reisde bijvoorbeeld in 1949 naar Frankfurt om Thomas Mann zijn *Ansprache Im Goethejahr* te horen spreken. Bij deze gelegenheid legde hij contact met Ernst Beutler, de directeur van het Goethehaus. In 1951 kreeg Meyer een uitnodiging voor een lezing in Duitsland, waarna Meyer vele gastcolleges aan West-Duitse universiteiten zou geven. Dankzij zijn internationale connecties werd dit gevolgd door vele gastcolleges van Duitse collega's in Nederland. De eerste van deze was Duitse klassieke filoloog Bruno Snell. Meyer was vanaf de oprichting al betrokken bij de Internationale Vereinigung für Germanische Sprach- und Literaturwissenschaft en was ook lid van het Goethe-Gesellschaft waarvoor hij regelmatig congressen bijwoonde. Ook was hij vaak aanwezig bij de bijeenkomsten van de Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung in Darmstadt. Sinds 1969 was hij lid van de Afdeling Letterkunde van de Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Ook was hij erelid van de Modern Language Association of America en corresponderend lid van de Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.¹²⁵

Van 1953 tot 1985 was Meyer voorzitter van het Genootschap Nederland-Duitsland. Ook hiermee leverde hij een grote bijdrage aan het herstellen van de culturele en wetenschappelijke relaties tussen de twee landen. Dit deed hij samen met zijn vriend Jan Aler. Voor zijn werk kreeg hij verschillende onderscheidingen. Zo ontving hij de Orde van Verdienste van de Bondsrepubliek Duitsland in 1963, de Goethe-Medaille in 1966 en de prijs voor Germanistiek in het buitenland van de Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung in 1974.

Jan Aler

Jan Aler werd in 1955 benoemd tot hoogleraar Duitse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. Ook hij zette zich tijdens de lastige jaren vol anti-Duitse sentimenten volop in voor de

¹²³ Ibidem, 88.

¹²⁴ W. Schönau, 'Herman Meyer' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, (1994) 136.

¹²⁵ Ibidem, 138.

verbetering van culturele contacten met Duitsland.¹²⁶ Hij schreef veel voor de Duitse Kroniek en nam ook mede het initiatief tot de Nederlandse Heidegger Bibliotheek. Dit was een reeks vertalingen van Heidegger-geschriften met annotaties.¹²⁷ Ook Jan Aler ontving de Orde van Verdienste van de Bondsrepubliek Duitsland en de Goethe-medaille.

Jacobus Drewes

Leraar Nederlands Jacobus Drewes was ook een belangrijk voor de ontwikkeling van de wetenschappelijke relaties. Drewes speelde daarnaast ook een rol in het verzet tegen de Duitse bezetters. In 1944 nam hij een leidende positie als hoofd van de Binnenlandse Strijdkrachten, een bundeling van verzetsgroepen.¹²⁸ Hij droeg bij aan ondergrondse tijdschriften en brochures en hielp enkele Engelse piloten met onderduiken. Hoewel hij in het verzet tegen de Duitse bezetter vocht, zette Drewes zich na de oorlog actief in om culturele samenwerking met Duitsland en het Duitse onderwijs in Nederland te verbeteren. In 1949 begon hij te werken bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Als hoofd van de afdeling voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs deed hij belangrijk werk om bijvoorbeeld het Duits onderwijs in Nederland te verbeteren. Ook had hij de leiding over een groot aantal commissies. Later werd hij voorzitter van de commissie-lerarenopleiding en vertegenwoordiger van het ministerie bij de internationale scholen in Nederland. Zijn inzet in het onderwijs werd erkend met verschillende onderscheidingen. Zo kreeg hij twee Nederlandse onderscheidingen, werd hij benoemd tot Honorary Commander of the Order of the British Empire vanwege zijn diensten voor de Brits-Nederlandse relatie en kreeg hij twee Duitse onderscheidingen. Hij ontving de Goethe-medaille en de Orde van Verdienste van de Bondsrepubliek Duitsland. Deze ontving hij door zijn harde werk om de culturele samenwerking tussen Nederland en Duitsland te verbeteren en dankzij zijn inzet voor de verbetering van het Nederlandse onderwijs in het Duits.¹²⁹

Hermann von der Dunk

Hermann von der Dunk, een Nederlandse historicus van Duitse afkomst, speelde een belangrijke rol in het verbeteren van de relatie tussen de twee landen.¹³⁰ Dit deed hij bijvoorbeeld met zijn werk *Twee burens, twee culturen. Opstellen over Nederland en Duitsland*.¹³¹ Von der Dunk zette zich in om het negatieve beeld van Duitsers te nuanceren en

¹²⁶ De Trouw, <https://www.trouw.nl/nieuws/prof-jan-aler-1910-1992~b5e9b131/> (geraadpleegd 10 juni 2020).

¹²⁷ M. van Nierop, Levensbericht J.M.M. Aler, in: Levensberichten en herdenkingen, (Amsterdam, 1994) 7-12, 10.

¹²⁸ J. de Groot, 'Jacobus Bernardus Drewes' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1998) 86.

¹²⁹ Ibidem, 88.

¹³⁰ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 265.

¹³¹ H. Von der Dunk, *Twee burens twee culturen, opstellen over Nederland en Duitsland*. (Amsterdam 1994).

meer begrip te creëren voor de Duitse geschiedenis. In 1995 ontving hij voor zijn werk in de verbetering van de relatie tussen Nederland en Duitsland de Goethe-medaille van het Goethe-Institut.

Pogingen tot herstel van relaties

De besproken personen waren allemaal erg actief aan het werk aan de relatie met Duitsland op cultureel en wetenschappelijk gebied. Vrijwel allemaal hadden zij affiniteit met de Duitse taal. Ze waren echter meestal van Nederlandse afkomst. Een van hen was zelfs een Nederlands leraar die in de oorlog tegen de Duitse bezetter vocht. Hoewel Duitse afkomst een rol kan spelen is dit dus zeker geen vereiste geweest om inzet te tonen om de relatie met Duitsland te verbeteren. Wel lijkt een interesse in de Duitse taal een terugkomend thema in de biografieën van de medaille-ontvangers.

Het blijkt dus dat er na de oorlog al hard werd gewerkt aan het herstellen van de relatie met Duitsland op cultureel en wetenschappelijk gebied. De oprichting en de groei van het Genootschap Nederland-Duitsland laat zien dat vanaf 1952-1953 het klimaat in Nederland gunstiger werd voor de intensivering van culturele betrekkingen. Daarnaast waren er talloze organisaties actief die aan hetzelfde doel werkte. Bij veel van deze organisaties waren geleerden aanwezig die op deze manier een belangrijke rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de wetenschappelijke en culturele relatie tussen Nederland en Duitsland. Een aantal van deze geleerden is zelfs met onderscheidingen beloond door Duitsland voor hun inzet bij het verbeteren van de relatie tussen Nederland en Duitsland. Ondanks deze vele organisaties en betrokken personen duurde het toch nog tientallen jaren voordat deze culturele omslag echt grootschalig plaatsvond.

Hoewel Duitsland *binnen* de universiteit erg gemedan leek te worden, was dit dus zeker niet het geval *buiten* de universiteit. Er ontstonden kort na de oorlog veel initiatieven om het contact te verbeteren en relaties te herstellen. Hierbij waren vaak academici betrokken. Dit getuigt van een veel positiever Duitslandbeeld en een betere wetenschappelijke en culturele relatie dan een analyse van de universiteit in de strikte zin zou opleveren.

8. Duitsland op de Radboud Universiteit Nijmegen

Zoals eerder beschreven vond een grote doorbraak in de wetenschappelijke relatie tussen Nederland en Duitsland plaats aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Dit was de stichting van het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek in 1980 door de Nederlandse psycholoog Willem Levelt en de Duitse taalkundige Wolfgang Klein. Aan de Radboud Universiteit vond

jaren eerder ook een andere grote doorbraak plaats, gebaseerd op de culturele overeenkomst van 1961. Deze doorbraak was namelijk de eerste binationale studie tussen Nederland en Duitsland. Daarom wordt ook kort naar de geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen gekeken als casus om een concreter voorbeeld te geven van deze doorbraken op de universiteit.

Als Katholieke universiteit hechtte de Radboud Universiteit voor de oorlog al veel waarde aan de moderne talen vanwege het nut voor het katholieke onderwijs en was daarom al snel voorloper in Nederland op het gebied van moderne talen. Ook was Nijmegen onder de Nederlandse universiteiten de universiteit die het meest een internationaal tintje had met acht buitenlandse professoren, waarvan er vijf Duits waren.¹³²

De opkomst van het nationaalsocialisme bracht veel teweeg op de Radboud Universiteit en speelde een rol in het Duitslandbeeld van dat op de Radboud Universiteit heerste. Tot 1940 was er op de Radboud Universiteit slechts één hoogleraar die openlijk uitkwam voor zijn ultra-rechtse politieke voorkeur.¹³³ Deze hoogleraar, De Vries de Heekelingen, ging al in 1927 met ontslag. Enkele professoren, zoals Drerup en Baader, gaven hun sympathie voor het nationaalsocialisme pas na de Duitse inval toe.¹³⁴ Andere professoren vormden echter een groep tegenhangers van de ideologie. In publicaties en redevoeringen spraken zij zich uit tegen het nationaalsocialisme, fascisme en antisemitisme maar ook het communisme, dat tevens als groot gevaar werd gezien. Een brochure van veertien Nederlandse professoren sprak zich scherp uit tegen de ‘Neurenberger rassenwetten’, waarop de *Vox (Vox Carolina Nijmeegsch Studenten Weekblad)* in 1935 reageerde met een artikel. In dit artikel van het universiteitsblad van de Radboud Universiteit Nijmegen lieten de studenten weten dit protest te steunen.¹³⁵ Veel activiteiten van de professoren waren op de studenten gericht, zoals redevoeringen, de oprichting van een politieke club gericht op studies van het nationaalsocialisme en meer. Ook zuiverde de *Vox* zichzelf na 1933 van nationaalsocialistische ‘zwarte leden’, waardoor het aantal extreemrechtse artikelen sterk verminderde. In het studiejaar 1938-1939 was er een kritisch college over het nationaalsocialisme door hoogleraar Brandsma. Dat de studenten het met hun professoren eens waren bleek uit een *Vox*-enquête in november 1938. De grote meerderheid van de 142

¹³² J. Brabers, en O. Schreuder, *Proeven Van Eigen Cultuur: Vijfenzeventig Jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998*. (Nijmegen 1998) 137-138.

¹³³ *Ibidem*, 252.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*.

ondervraagden (op de toen 431 studenten) zag Duitsland als een dreigend gevaar.¹³⁶ Het Duitslandbeeld op de Radboud Universiteit begon dus al voor de bezetting negatiever te worden.

Na de oorlog heeft het vak Duits op de Nijmeegse universiteit een flinke daling gezien. In 1955-1956 telde de studierichtingen klassieke taal- en letterkunde 647 studenten, waarvan er slechts 50 Duits studeerden.¹³⁷ Het vak Duits zag overigens niet alleen op universiteiten verandering. Op de middelbare scholen werd Duits vlak na de oorlog als leervak uit het onderwijs in de eerste klas verwijderd en naar het tweede jaar verplaatst. In het eerste jaar werd Duits vervangen met Engels, en kwam vanaf toen dus niet meer op de eerste plaats als vreemde taal in het Nederlandse onderwijs.¹³⁸

Tussen 1958 en 1993 werden door de Radboud Universiteit 13 eredoctoraten verleend aan buitenlandse geleerden. Geen van deze geleerden was van Duitse herkomst.¹³⁹ Nijmegen was niet de enige die Duitse geleerden in deze periode voor eredoctoraten uitsloot, Delft en Rotterdam gaven in deze periode ook geen eredoctoraten aan Duitse geleerden.¹⁴⁰ De andere twee universiteiten waren echter vooral op de Verenigde Staten gericht terwijl Nijmegen zich daarnaast ook op Engeland, België en Frankrijk richtte.

In 1987 werd mede op het initiatief van het College van Bestuur de studie Duitslandstudies voorbereid op de Radboud Universiteit, die in 1990 van start zou gaan.¹⁴¹ Hiermee bloeiden relaties met Duitse universiteiten op, vooral met de universiteit van Münster, waarmee vandaag de dag nog steeds een nauwe samenwerking bestaat binnen de Master specialisatie Nederland-Duitsland-Studies.¹⁴² De studie was onderdeel van een interfacultaire werkgroep samen met het Centrum voor Duitslandstudies, de tegenhanger van het Duitse Münsterse Zentrum für Niederlande-Studien. Deze centra werden opgericht vanwege het cultureel akkoord tussen de Bondsrepubliek en Nederland, dat al in 1961 gesloten werd. Hiermee verplichtten de landen zich om een centrum voor studies van het andere land in te richten.¹⁴³ Hoewel dit akkoord al in 1961 gesloten werd, werd de studie pas in 1987 voorbereid. Het duurde dus nog meer dan twintig jaar voordat de plannen concreter werden. Dit past bij

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Ibidem, 368.

¹³⁸ Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak*, 379.

¹³⁹ Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten*, 359.

¹⁴⁰ Ibidem, 39.

¹⁴¹ Brabers en Schreuder, *Proeven Van Eigen Cultuur*, 296.

¹⁴² Radboud Universiteit, <https://www.ru.nl/opleidingen/master/nederland-duitsland-studies/> (geraadpleegd 10 juni 2020)

¹⁴³ "Er studeren meer Duitsers Nederlands dan andersom. Vak in opmars: Niederländisch", *NRC Handelsblad*. (29 mei 1990) Geraadpleegd op Delpher op 15-11-2019, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000029922:mpeg21:p027>.

eerdere bevindingen waaruit blijkt dat de echte verbetering in de wetenschappelijke relatie pas in de jaren tachtig plaatsvond.

De opleiding gaf en geeft nog steeds een diploma dat geldig is in beide landen. Hiervoor werd in 1997 een verdrag ondertekend door de rectoren van beide instellingen, waarmee de eerste binationale studierichting Duitsland-Nederlandstudies werd verwezenlijkt.¹⁴⁴ Studenten leren met de studie over cultuur, literatuur, geschiedenis, communicatie, economie en sociale en politieke wetenschappen. Voor studenten uit beide landen wordt verwacht dat twee semesters in het andere land worden doorgebracht. De nieuwe studie werd in 1994 goed beoordeeld door de visitatiecommissie voor experimentele of nieuwe letterenstudies.¹⁴⁵ In de brochure voor de studie wordt verwezen naar het belang van de studie vanwege de belangrijke handelsrelatie met Duitsland. Zo wordt verwezen naar een gigantische goederenstroom tussen de twee landen die met het wegvallen van de binnengrenzen in 1992 het contact tussen Nederland en de Bondsrepubliek alleen nog maar zou intensiveren.¹⁴⁶ Er was volgens de brochure dus zeker een belang bij het bestuderen van Duitsland en de Duitse cultuur. Dit alles wijst op een groeiende interesse in het buurland en een verbeterde, intensievere wetenschappelijke samenwerking.

9. Concluderende woorden

Nederland had na de Tweede Wereldoorlog veel moeite om een passend beleid te voeren tegenover Duitsland. Nederland kwam met controversiële beleidsplannen zoals annexatie en Operatie Black Tulip. Door de omstandigheden moest Nederland echter wel samenwerken met Duitsland. Deze samenwerking werd op veel vlakken makkelijk geaccepteerd door de politiek en door de bevolking vanwege de economische situatie en de dreiging vanuit het Oosten. Hoewel de economische betrekkingen en de betrekkingen rondom veiligheid dus snel normaliseerde, bleef de normalisering van de culturele en wetenschappelijke relatie achter. Waar Duitsland voor de oorlog een belangrijke wetenschappelijke partner van Nederland was en ook een grote aanwezigheid had op Nederlandse universiteiten, werd de Duitse wetenschap na de oorlog flink gemeden. Opvallend is dat dit na de Eerste Wereldoorlog compleet anders was. Toen de geallieerden na de Eerste Wereldoorlog de Duitse wetenschap boycotte, maakte Nederland zich juist hard voor Duitsland door te proberen de boycot te stoppen. Na de

¹⁴⁴ Brabers en Schreuder, *Proeven Van Eigen Cultuur*, 296.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 300.

¹⁴⁶ "Aan kennis om de kennis heeft niemand wat", *De Volkskrant*. (18 november 1989), Geraadpleegd op Delpher op 15-11-2019, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010857187:mpeg21:p119>.

Tweede Wereldoorlog was Nederland samen met Zwitserland en Zweden de enige landen die de Duitse wetenschap boycotte, terwijl de geallieerden dit niet deden. Het mijden van de Duitse wetenschap komt naar voren in cijfers die een daling laten zien in Duitse aanwezigheid. Bijvoorbeeld het aantal wetenschappelijke uitwisselingen, het aantal Duitstalige studieboeken, het aantal benoemde Duitse KNAW leden en het aantal Duitse geleerden dat een eredoctoraat ontving. Ook op persoonlijker niveau was Duitsland en Duitse herkomst van academici een gevoelig onderwerp, zo blijkt uit het verhaal van hoogleraar Plessner, die voor velen niet welkom was op de leerstoel filosofie vanwege zijn Duitse achtergrond. Ook het weigeren van een afscheidsrede in het Duits wijst naar een taboe op Duitsland, de Duitse taal en de Duitse wetenschap.

Aan de andere kant lijken er veel organisaties en academici te zijn die al kort na de Tweede Wereldoorlog hard aan de slag gingen om culturele en wetenschappelijke relaties te herstellen en verbeteren. Organisaties zoals het Genootschap Nederland-Duitsland en geleerden zoals Herman Meyer zijn hier een voorbeeld van. Door hen werden vele wetenschappelijke evenementen georganiseerd, zoals gastlessen, bijeenkomsten, lezingen en symposia. Ondanks deze vele pogingen tot verbetering van de relaties, lieten verbeteringen in de wetenschappelijke relatie op zich wachten. Pas in 1961 kwam er een officiële culturele overeenkomst tussen de twee landen. Hoewel hier volgens de artikelen in de overeenkomst veel belangrijke ontwikkelingen uit moesten voortkomen duurde het nog erg lang voordat dit daadwerkelijk gebeurde. Grote verbeteringen in de positie van Duitsland op de Nederlandse universiteit kwamen pas in de loop van de jaren tachtig. De culturele overeenkomst kreeg pas in 1983 een kindverdrag waarmee de plannen van de eerste overeenkomst concreter werden. Ook werd pas in 1987 de studie Duitslandstudies voorbereid op de Radboud Universiteit en ging deze pas in 1990 van start. Hierdoor bloeiden de relaties met Duitse universiteiten op. Het Centrum voor Duitslandstudies waar de studie onderdeel van was, was echter een van de afspraken die beide landen zich hadden verplicht met het cultureel akkoord van 1961. Er zat dus meer dan twintig jaar tussen het akkoord en de concrete resultaten van dit akkoord..

Hoewel Duitsland binnen de universiteit erg gemeden lijkt te worden, lijkt dit niet het geval in het academische leven buiten de universiteit. Na de oorlog ontstonden er erg veel initiatieven om het contact te verbeteren en relaties te herstellen. Hier waren vaak geleerden van de universiteit bij betrokken. Het combineren van deze beide perspectieven brengt nuance en een completer beeld. Hoewel er wel degelijk sprake was van academici met een positief beeld van Duitsland en met een open blik op samenwerking met de Duitse wetenschap, lijkt de Duitse

wetenschap wel gemeden te worden door de Nederlandse universiteiten. Grote ontwikkelingen kwamen pas in de loop van de jaren tachtig, waarin de wetenschappelijke samenwerking met Duitsland groeide. In deze jaren steeg bijvoorbeeld het aantal Nederlanders die een beurs ontvingen voor onderzoek in Duitsland, het aantal KNAW leden dat in Duitsland had gestudeerd, het aantal Duitse leden dat door de KNAW werd benoemd en het aantal Duitse geleerden een eredoctoraat ontving van een Nederlandse universiteit. Ook kwamen in deze tijd grote doorbraken zoals de oprichting van het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek aan de universiteit van Nijmegen.

Hoewel er in dit onderzoek wordt aangetoond dat er veel pogingen waren van organisaties en personen om academische contacten met Duitsland te herstellen en verbeteren, is het lastig om aan te tonen hoeveel impact deze pogingen hebben gehad. Omdat het niet mogelijk was om archieven en bibliotheken te bezoeken mist dit onderzoek een zekere diepgang. Desondanks brengt het onderzoek nieuwe inzichten naar voren alsook een breed overzicht van de grote lijnen vanwaar vervolgonderzoeken gestart kunnen worden.

Toekomstig onderzoek zou bijvoorbeeld dieper in kunnen gaan op de organisaties of personen om te onderzoeken welke concrete veranderingen bepaalde organisaties en personen teweeg hebben gebracht en wat de impact hiervan was op de wetenschappelijke relatie met Duitsland. Ook kan er verder worden ingegaan op individuele universiteiten aan de hand van universiteitsarchieven, om een gedetailleerder beeld te krijgen van de ontwikkeling van Duitsland, het Duitslandbeeld, de Duitse wetenschap en Duitse wetenschappers op specifieke universiteiten. Hierbij zou bijvoorbeeld kunnen worden gekeken naar het aantal studenten dat Duits volgt per jaar, het aantal Duitse uitwisselingstudenten per jaar en de aanwezigheid van de Duitse taal of Duitse wetenschap in publicaties. Ook kan er aan de hand van een waarderingsschema gekeken worden naar de manier waarop Duitsland werd behandeld in de Nederlandse academische literatuur die na de oorlog over Duitsland geschreven werd. Op deze manier kan verder worden onderzocht hoe het grote buurland na de Tweede Wereldoorlog weer een plek kreeg op Nederlandse universiteiten en hoe de twee landen weer goede burens en misschien zelfs wel beste vrienden werden.

Bibliografie

Literatuur

- Beentjes, S., In oorlog met het katholieke compromis Katholieke studenten tijdens het interbellum en de verhouding tot de Doorbraak. (Masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden 2019).
- Berkel, K. van, *Academische illusies: de Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Amsterdam 2005).
- Berkel, van K., *Academisch leven. Over geschiedenis, karakter en veerkracht van de Nederlandse universiteit.* (Amsterdam 2009).
- Bischofs, K., *Selfkant - Grenzland.* (Selfkant 1974).
- Brabers, J. en Schreuder, O., *Proeven Van Eigen Cultuur: Vijfenzeventig Jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998.* (Nijmegen 1998).
- Brinkman, J., Grote Gedachten, Kleine Correcties, Over de impact van de Nederlandse annexatie van 1949-1963. (Bachelorscriptie Geschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen 2016).
- Cock, A., 'Chauvinism and internationalism in science: the International Research Council, 1919-1926.' *The Royal Society Journal of the History of Science.* 37:2 (1997) 249-288. <http://doi.org/10.1098/rsnr.1983.0013>.
- F. Van Asbeck, J. Tinbergen, J. Verzijl, *Bouwstof voor de oplossing van na-oorlogsche vraagstukken.* (Den Haag 1946).
- H. Von der Dunk, *Twee burenen twee culturen, opstellen over Nederland en Duitsland.* (Amsterdam 1994).
- Hellema, D. *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland.* (Zesde druk; Houten 2016).
- Hess, J. en Wielenga, F., *Duitsland en de Nederlandse pers - altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek Duitsland 1969-1980.* (Den Haag 1982).
- Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000.* (London 2017)
- Krijn, T., 'Pekelder, Jacco, Nieuw nabuurschap. Nederland en Duitsland na de val van de muur', *BMGN - Low Countries Historical Review* 3 (2015) 130.
- Müller, B. en Wielenga, F., *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster, 1995).
- Otterspeer, W., *Wetenschap en wereldvrede : de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en het herstel van de internationale wetenschap tijdens het Interbellum.* (Amsterdam 1997).
- Pekelder, J., *Nieuw nabuurschap: Nederland en Duitsland na de val van de muur.* (Amsterdam 2014).
- Reinbothe, R., 'Der Boykott gegen die deutschen Wissenschaftler und die deutsche Sprache nach dem Ersten Weltkrieg', *Deutsche medizinische Wochenschrift* (1946) vol. 138,51-52 (2013): 2685-90. doi:10.1055/s-0033-1359937.

Rupp, J., *Van oude en nieuwe universiteite. De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995.* (Den Haag 1997).

Wielenga, F. *Van vijand tot bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945.* (Amsterdam 1999).

Wielenga, F., *West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955.* (Utrecht 1989).

Wielenga, F., *De Duitse buur. Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995.* (Den Haag 1996).

Bronnen

Professors of Germany, 'To the Civilized World' *The North American Review* vol 210, no 765 (1919) 284-285, <https://www.jstor.org/stable/25122278>.

Culturele overeenkomsten

Briefwisseling ter uitvoering van artikel 10 van de Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland. (Geraadpleegd op 25 augustus 2020 via <https://verdragenbank.overheid.nl/nl/Verdrag/Details/003199.html>).

Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland, 's-Gravenhage, 27-04-1961. (Geraadpleegd op 3 juni 2020 via https://wetten.overheid.nl/BWBV0004215/1962-04-21/0/Verdrag/Verdragtekst/Artikel18#Verdrag_Verdragtekst).

Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Bondsrepubliek Duitsland inzake de erkenning van equivalenties op het gebied van het hoger onderwijs, Bonn, 23-03-1983. (geraadpleegd op 3 juni 2020 via <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002988/1983-03-23>).

Jaarboeken van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en levensberichten.

Groot, J. de., 'Jacobus Bernardus Drewes' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1998).

Kuypers, K. 'Helmuth Plessner' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1986).

Nierop, M. van., Levensbericht J.M.M. Aler, in: *Levensberichten en herdenkingen*, (Amsterdam, 1994) 7-12.

Schönau, W., 'Herman Meyer' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1994).

Voorwinden, N., 'Cornelis Soeteman' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (2006).

Websites

De Gelderlander, <https://www.gelderlander.nl/doetinchem/achterhoek-en-duitse-buurgemeenten-herdenken-samen-75-jaar-vrijheid-in-2020~ad59cbcf/> (geraadpleegd 8 juni 2020).

De Trouw, <https://www.trouw.nl/nieuws/nederland-worstelt-met-kwaad-oorlogsgeweten~b6caf137/>
(Geraadpleegd 10 juni 2020).

De Trouw, <https://www.trouw.nl/nieuws/prof-jan-aler-1910-1992~b5e9b131/> (geraadpleegd 10 juni 2020).

Duitse Ambassade, <http://www.duitse-ambassade.nl/nl/kultur/aktuelles/index.html> (geraadpleegd 31 augustus).

Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/16760/staat-van-duitsland-duits-nederlandse-relatie>
(geraadpleegd 8 juni 2020).

Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/2984/nederland-duitsland-alles-ist-vorbei> (geraadpleegd
10 juni 2020).

Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/artikel/36072/genootschap-maakte-zich-sterk-voor-duitse-cultuur>
(geraadpleegd 15 augustus 2020).

Duitsland Instituut, <https://duitslandinstituut.nl/over-ons> (geraadpleegd 10 juni 2020).

Goethe Institut, <https://www.goethe.de/en/uun/ver/gme.html> (geraadpleegd 10 juni 2020)

Goethe Institut, [https://www.goethe.de/resources/files/pdf197/01_startseite-bersicht-preistrger-der-goethe-
medaille-1955-2020-final1.pdf](https://www.goethe.de/resources/files/pdf197/01_startseite-bersicht-preistrger-der-goethe-medaille-1955-2020-final1.pdf) (geraadpleegd 10 juni 2020)

Huygens Biografisch Woordenboek van Nederland [http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-
2000/lemmata/bwn6/plessner](http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/plessner) (geraadpleegd 10 juni 2020).

Huygens KNAW, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/plessner> (geraadpleegd 18 augustus).

Max Planck Institute for Psycholinguistics, <https://www.mpi.nl/page/history> (geraadpleegd 20 juli)

Nieuwsarchief Universiteit Leiden, <https://www.leidenuniv.nl/nieuwsarchief2/1320.html> (geraadpleegd 10 juni
2020)

NOS, <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2100666-betrekkingen-nederland-duitsland-niet-eerder-zo-goed.html>
(geraadpleegd 8 juni 2020).

Nuffic, <https://www.nuffic.nl/actueel/nuffic-publiceert-nieuwe-cijfers-internationale-studenten/> (geraadpleegd 11 augustus,
2020)

Radboud Universiteit, <https://www.ru.nl/opleidingen/master/nederland-duitsland-studies/> (geraadpleegd 10 juni 2020).

Verdragenbank Overheid, <https://verdragenbank.overheid.nl/nl/Verdrag/Details/009008> (geraadpleegd op 25 augustus.).

Kranten

"Aan kennis om de kennis heeft niemand wat", *De Volkskrant*. (18 november 1989), Geraadpleegd op Delpher
op 15-11-2019, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010857187:mpeg21:p119>.

"Er studeren meer Duitsers Nederlands dan andersom. Vak in opmars: Niederländisch", *NRC Handelsblad*. (29
mei 1990) Geraadpleegd op Delpher op 15-11-2019,
<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000029922:mpeg21:p027>.